

સાંકળિયું.

માયેરાનની અસલી તવારીખ ...	...	...	...	...	...	...	૧
મુબઈથી નારેલ ...	...	...	...	...	...	...	૫
નારેલથી માયેરાન...	...	...	...	...	...	...	૧૧
રેણુ ...	...	...	...	...	...	...	૧૫
માયેરાનની ભુગોળ.	...	...	...	...	...	...	૧૭
પેનોરામા પોઈન્ટ ...	...	...	...	...	...	...	૧૯
ખેરી પોઈન્ટ. ...	...	...	...	...	...	...	૨૦
ગારબત પોઈન્ટ ...	...	...	...	...	...	...	૨૦
હાતં પોઈન્ટ. / ...	...	...	...	...	...	...	૨૧
દેનજર પોઈન્ટ /...	...	...	...	...	...	...	૨૨
એકા પોઈન્ટ. /...	...	...	...	...	...	...	૨૩
લેન્ડસકેપ પોઈન્ટ. /	...	...	...	...	...	...	૨૪
લુઈસા પોઈન્ટ /...	...	...	...	...	...	...	૨૪
પોરમ્યુપાઈન પોઈન્ટ. /	...	...	...	...	...	...	૨૫
આરતીસ્ત પોઈન્ટ. /	...	...	...	...	...	...	૨૬
એલેક્ઝાન્ડર પોઈન્ટ. /	...	...	...	...	...	...	૨૬
ચોક પોઈન્ટ. /...	...	...	...	...	...	...	૨૭
વન ત્રી હીલ /...	...	...	...	...	...	...	૨૮
રામબાગ ...	...	...	...	...	...	...	૨૮
પાણીના ઝરા. /...	...	...	...	...	...	...	૩૦
તળાવો ...	...	...	...	...	...	...	૩૩
માયેરાનનું બજાર ...	...	...	...	...	...	...	૩૫
પાહાડી ભોંઠો. ...	...	...	...	...	...	...	૩૭
બનવરો ...	...	...	...	...	...	...	૪૧
પક્ષીઓ. ...	...	...	...	...	...	...	૪૫

સાંકળિયું.

પેટે આશનારાં જનવરો	૫૧
ફરવા તથા ફરેણીઆની જાતનાં જનવરો...	૫૪
ભાથેરાનમાં કયા કયા ઈગલા તથા દુકાનો છે તેનાં નામો- ક્યાં આવેલા છે તે ઠેકાણાં તથા તેમના ઘણીનાં નામો.	૫૬
ભાથેરાનમાં ફરવા જવાની તથા ખીજી જગ્યાઓના તકાવત- નો કોડો	૫૯
હોતેલો.	૬૦
હાલના સુપ્રી-ટે-ડેન્ટ ડાક્ટર જે. એસ. વીલકીન્સે કરેલો બહુ સંતોષકારક સુધારો	૬૧

માથેરાનઃ તેની અસલી તવારીખ.

માથેરાનની શીતળ ટેકડી કે જેનો લાભ આજ કેટલાં વરસો થયાં સાબં તથા લઠડતી તંદરોસ્તીવાળાં હબરો લોકો લેતાં આવેછે, તથા જેણે હબરો ખીમાર તથા કમતાકાતવાળાંઓનાં આંગમાં નથું લોહી ઉમેરી તેમને હંદગીનો નવો પટો આપ્યો છે, તેનો અર્થ “શીર ઉપર જંગલ” એવો થાયછે. ત્યાંના અસલ વતની ધનગર લોકો, તોપણ, તેનો અર્થ તદ્દન જુદોજ કરેછે; તેઓ તેને “માતારાન” એટલે “માયનું જંગલ” એમ કહેછે. એવી કથા છે કે, આ ધનગર લોકનું એક કુટુંબ જે દમણમાંથી પહેલવહેલું આ ટેકડી ઉપર આવી વસ્યું હતું, તેઓનો વડો અને તેની બાયડી આ નવાં વતનમાં આવ્યા પછી ઘણી થોડી મુદતમાં ત્યાં મરણ પામ્યાં. આ ઉપરથી એક કહેવત તેઓમાં ચાલુ થઈ કે “માતપીતે ગુમવળા, માતારાન નાવ પાવલા” એટલે માબાપ મરણ પામ્યાં ને માથેરાનને નામ મળ્યું.

આ ટેકડી કે જેનો વીસ્તાર આસરે ૫૦૦૦ એકર થાને આઠ ચોરસ મેલ છે, તેને પહેલવહેલી (એટલે સને ૧૮૫૦-માં) સરકારની તેમજ શોખીન લોકોની જાણમાં લાવનાર તે વેળાનો યાનાનો કલેક્ટર મી૦ હયુ પોર્ડનલ મેલેટ† નામનો

† જંગલોની સલાજ લેનાર ડાક્ટર અલેક્ઝાંડર ગ્રીજસન આની પણ પહોંચ અમાઠ એ ટેકડીની મુલાકાતે આવી ગયલો કહેવાયછે.

ઇંગ્રેજ અમલદાર હતો, અને તેજ વરસમાં તે ટેકડી ઉપર સૌથી પહેલો‡ બંગલો બાંધનાર પણ એજ અહરથ હતો, કે જે બંગલો હાલ “ધી બાઈક” ને નામે ઓળખાય છે. એ બંગલો મીસીસ બેપતી નામની ઇંગ્રેજ બાનુંના હાથમાં હતો, જેણીએ હાલમાં એક પાદરીને વેચેલો કહેવાય છે.

પણ મીં. મેલેટ ૧૮૫૦ માં ઉપર આવ્યો તેની અગાઉ આ માથેરાનની ટેકડી ઉપર તો રાધોજી બાનગ્રીયા નામના તવારીખમાં જણાવેલા થયેલા બારવત્યાનું રહેઠાણ હતું; કે જેનો ત્રાસ ૧૮૪૪ માં કોકણ અને ત્રાસક પ્રગણામાં જ-ખરડસ્ત પેસી ગયો હતો. તે આ પ્રગણાનાં જુદાં જુદાં ગામોને બાળી ભસમ કરી, લોકોમાં નીર્દય રીતે કતળ ચલાવતો, અને હુટકાટ કરી પોલીસની તથા લશકરની ગમે એવી હોશીયારી છતાં તેઓને પુરાકળ હુકાવી, આ આ-પણી જણાવતી માથેરાનની ટેકડીપર આવી ભરાઈ બેસતો હતો. અને જો તેની પછવાડે સીપાઈઓને મોકલવામાં આવતા તો તે જંગલ, ઝાડીઓ, અને ખીલોમાં એવી રીતે ભરાતો કે ગમે એવી કળા છતાં તેઓ તેને પકડવામાં નીવડળ નીવડતા હતા. પોતાની આવી કૃતેહ જોઈ રાધોજી બાનગ્રીયાને માથેરાનની ટેકડી એટલી બધી તો સજામતી ભરેલી લાગી કે અંતે સરકારને એક રીજમીત ખાસ તે ટેકડી ઉપરજ રાખવાની ફરજ પડી, જે રીજમીતવાળા-ઓએ પોતાનું રહેઠાણ કેટલાક મહીના તલીક હાલ જ્યાં

‡ મીં. ઈ. જી. ફોસેટ, હરમીતેજ નામનો બંગલો બાંધનાર બીજો, કેપ્ટન એચ બાર ગ્રીજો, કેપ્ટન સી. વોકર ઓથો, અને મીં. આરથર મેલેટ, સ્તેપાનહેનજ ચાને મેલેટસ હાઉસ બાંધનાર પાંચમે અહરથ હતો. તે ટેકડીપર આ પહેલા જઈ વસનારાઓ માટે કહે છે કે, સરકાર તરફથી તે ચોકના રસ્તાની કોઈ પણ મરામત થાય તે અગાઉ તેઓએ પોતાના ખરથ અને જતી મહેનતે કેટલાક મેલ તલીકનો રસ્તો સાફ કરાવ્યો હતો.

“શારલત લેક” આવેલો છે ત્યાં કર્યું હતું. એકથી બીજી જગાએ વારંવાર તેની પુઠ પકડ્યાથી અંતે આ વીખ્યાત લુટારાને કેપટન જેલે પંડરપુર ગામમાં કેટલાક સાધુ-જ્ઞાનાં ટાળાંમાંથી છુપે વેશે સંતાપલો પકડી કહાડ્યો હતો. તેની તપાસ ચાનામાં યથા પછી, લોકોનાં ખુન, અને સરકાર સામે શીતુર રચવાના વાંક માટે તેને ફાંસી ચહાડવામાં આવ્યો હતો.

૧૮૫૦ ના મે માસમાં એક વેળા પુનેથી થાને જતાં ચાક ગામનાં મુસાફરખાનાંમાં મી૦ મેલેટ ઉતારે લીધો. એક સાંજનાં પોતાની બંદુક લઈ થોડોક પહાડ તે ચહડી આવ્યો, જે વખતે એને એવું લાગ્યું કે એ હુંગર વસાય એવો હતો. અંધારૂં થવાથી તે આગળ વધી શક્યો નહી, પણ બીજે દીવસે વધુ તપાસ કરવાની મતલબથી ત્યાંનાં મુનદરવારા નામનાં ગામના પટેલને પોતાના ભોમિયા તરીકે લઈ તે પાછો ઉપર આવ્યો. તે રસ્તો એટલો તો સાંકડો અને ભયકર હતો કે કેટલીક વેળા તો લાંબાં ધાસનો આશરો પકડી જેમ તેમ પગલાં ઉચકવાં પડતાં હતાં. આખરે અકડાતા ઝીકાતા તેઓ ચાક પોઈન્ટની પશ્ચીમ તરફ આવેલી એક જુદી નાની ટેકડી કે જે હાલ “વન ત્રી હીલ” ને નામે ઓળખાય છે, તે ઉપર આવી ઉભા. આ રસ્તો હજી પણ મોલુદ છે અને તેને કેટલાકો “શીવાજી લેદર” ને નામે ઓળખેછે, કારણ કે એવું માનવામાં આવેછે કે રાધોજી બાનગ્રીયાની મીસાલે જાણીતો મરાઠા લડવૈયો શીવાજી પણ આ રસ્તે આવી માયેરાનમાં ભરાઈ બેસતો હતો. અહીંથી તેઓએ પોતાનો રસ્તો આગળ કાપ્યો, અને બંદ આગળની ખાહીમાં એક મોટા ઝરાપર તેઓની નજર પડી, જે મે માસ છતાં પુર બેશથી વહેતો હતો. આ માંહેથી જે બાટલી ભરી પાણી કહાડી તેઓ

આગળ વધ્યા અને હાલ જ્યાં કલેરનડન હોતેલ આવેલું છે, અને જે જગાપર સૌથી પહેલું બજાર ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું, ત્યાંથી એક ટોપલી ભરી મટોડી ખોદી તે ભરી લીધી અને થોડાક પથ્થરના ટુકડાઓ પણ ઉપાડી લીધા. વધુ ચોકસ તપાસ માટે મીં મેલેટ આ સઘળું પોતાની સાથે લીધું અને તે તથા તેનો ભોમિયો જે રસ્તો હાલ રામબાગને નામે ઝાળખાય છે ત્યાંથી નીચે ઉતર્યા, અને છેક નીચે ગયા પછી મીં મેલેટ પોતાના ભોમિયાથી છુટો પડ્યો અને પોતાની સફરથી ખુશી થતો ચાલે ગયો.

તેજ વરસના સપ્ટેમ્બર માસમાં મીં મેલેટ ઉપલાજ પટેલપર મરઘાં, બકરાં, સસળાં ઇત્યાદી મોકલી આપી પોતા માટે માથેરાન લઈ જઈ ત્યાં તેની રાહ જોવાને કહ્યું. મીં મેલેટ ત્યાં આવી પોંહચે તેટલા વખતમાં તે પટેલના માધુરાવ નામના છોકરાએ છ અઠવાડયાંમાં એક સુપડું હાલ જ્યાં કલેરનડન હોતેલ છે ત્યાં મીં મેલેટ માટે તૈયાર કર્યું. મીં મેલેટ ત્યાં પહેલી નવેમ્બરે ગયો અને એક મહીના તલીકે ત્યાં રહ્યો. મીં મેલેટને આ વસવાટથી તે જગ્યા એટલી તો મનમોહન તથા દીલપહીર લાગી, અને ત્યાંની આયુષ્ય વધારનારી હવાનો તેને એટલો તો ચરસ લાગ્યો કે ૧૮૫૧ ના દિવસુઆરી માસમાં તે પોતાના દોસ્તો કેપટન હેરી બાર અને મીં ઈ. જી. ફ્રેસેટ સાથે પાછો ઉપર આવ્યો હતો. મીં ફ્રેસેટ તો પોતાના મિત્ર કરતાં પણ આ જગ્યા ઉપર એટલો ગંધા પ્રસન્ન થઈ ગયો કે તેજ વેળા ‘એકો’ પોઈન્ટ નજદીક એક સુંદર સપાટ જમીનનો ટુકરો લઈ તેણે એક બગીચો ત્યાં ઉભો કર્યો, અને તેની આસપાસ સઘળે લોહડાંના સળી-આતું કામ કરી લીધું. તે બંગલાતું નામ તેણે “હરમીતેજ” આપ્યું હતું, જે હાલ પણ તેજ નામે ઝાળખાય છે, અને

હજી મુધી તે સારી સ્થીતીમાં બંધી રહેલો જોવામાં આવે છે. આ બંગલો પેલે સાલના મે માસ તલ્લીક મુંબઈગાળા મીં રતનજી બમનજી દુબાશના હાથમાં હતો, પણ તેની માલિકી હાલ “ઓલ સેન્ટસ સીસ્ટરસ” All Saints' Sisters ના હાથમાં ગઈ છે.

૧૮૫૨ માં મીં મેલેટને ચોક તરફથી ઉપર આવવાનો રસ્તો મુધારવા માટે સરકાર તરફથી ૫૦૦ રૂપા મળ્યા હતા. આ રસ્તાની મરામત કરવા પછી મીસીસ મેલેટ, કે જે માથેરાનની ધરતી ઉપર પગ મેલનાર સૌથી પહેલી ભાગ્યશાળી ઇંગ્રેજ બાનું હતી, તેણીને એક સાધારણ ખુરસીપર, બેઠ બાબુએ દોરડાંથી બાંધુઓ બાંધી ઉપર ઉચકી લઈ જવામાં આવી હતી. જ્યાં તલ્લીક ટેકડીને મથાળે તેણી આવી પુગી ત્યાં મુધી તેણીને આંખે પાટા બાંધ્યા હતા કે જેથી તે ઉભાં ચઢાણવાળો બીકટ રસ્તો જોઈ તેણીને ચક્કર આવે નહી. પણ જ્યારે તે પાટો તેણીની આંખોપરથી કઢાડવામાં આવ્યો હશે, ત્યારે તેણી પોતાની નજરે પડેલા અતી સુંદર દેખાવથી ખરેખરજ કેવી ખુશી અને અભયબ થઈ હશે !

જ્યાં મુધી જી. આર્થ. પી. રેલવેની લાઈન મુકરર થઈ નહી ત્યાં મુધી માથેરાનની ટેકડીપર જનારાઓને ચોકને રસ્તેથી ઉપર જવું પડતું હતું, કે જે માર્ગ મીં મેલેટ ચાહળો કરી લગાર સેહેલો કરી આપ્યો હતો. પણ જ્યારે રેલવેની લાઈન નક્કી થઈ અને આગગાડી નારેલ ગામમાંથી પસાર થવા લાગી, ત્યારે ચોકનો તે અસલ તથા અગવડભર્યો રસ્તો તજી દેવામાં આવ્યો, અને સરકારના હુકમથી નારેલ ગામમાંથી ઉપર જવાનો એક તદનજ નવો રસ્તો કઢાડવામાં આવ્યો. રેલવેની દોલતથી હવે લોકોનું ધ્યાન માથેરાન તરફ વધુ ખેંચાવા લાગ્યું, અને સરકારનો

વીચાર પણ લશકર માટે હવા ફેરફાર કરવાની કોઈક જગા ત્યાં સુકેરે કરવાનો થયો; આ કારણ માટે તે વેળાના લશકરના ક્વાર્તર માસ્તર જનરલને તે હુગરની સરવઈ કરવાનો હુકમ પણ થયો હતો. આ કામ માટે ૧૮૫૨ માં કેપ્ટન પોનસોનખી ઉપર આબો, અને તેણે માયેરાનનો નકશો ધડી કહાડી તેની અંદર મુખ્ય રસ્તાઓ કેવી રીતે કહાડવા તે દેખાડ્યું, તથા દેવળ, હાસપીતાળ તેમજ ૨૦૦ માણસો રહી રહે એવી એક બરાખ બાંધવા માટેની જગાઓ પણ ચુંટી કહાડી; પણ સારાં ભાયગે લશકર માટેનો વીચાર સરકારે જવા આવવાની અગવડ ધ્યાનમાં લઈ માંડી વાલ્યો, કારણ કે આ ટેકડી કરતાં ખંડાલાની ટેકડી વધારે સગવડભરી થશે તેની તરફેણમાં મંતવધુ હતું. એ પછી ૧૮૫૩ માં જ્યારે કેપ્ટન પીકોક ઉપર આબો ત્યારે તેણે બીજા કેટલાક વધુ રસ્તાઓ કહાડ્યા, તથા લોકોને બગલા બાંધવા માટેની જગાઓ નક્કી કરી હતી. આ સઘળી સરવઈ યથા પછી જમીનના ચોક્કસ કકડાઓ સરકારે પોતા હસ્તક રાખી બીજા “પ્લોતો” મીં એલેટને ચોક્કસ શરતો પ્રમાણે જાહેરમાં પ્રજા સનમુખ મેળવાને કહ્યું હતું, કે જે શરતો પ્રમાણે હાલ પણ દરેક રથાન પાંચ એકરથી વધુ આપવામાં આવતું નથી, અને દરેક એકર દીઠ વરસ દહાડે સાત રૂપા લોંચભાડું (જે અસલ ફક્ત પાંચ રૂપાજ હતું) લેવામાં આવે છે. બીજી શરતો સરકાર અને જમીન લેનાર વચ્ચે આ છે કે, જગા લીધા પછી બે વરસમાં તેણે ત્યાં બંગલો બાંધવો, પોતાની જગા સારી હાલતમાં રાખવી, તથા જો તે લોંચભાડું ન આપે તો તેનો બગલો યાનાના કલેક્ટરે પોતાના કબજામાં લેવો.

બંગલાની જગાઓ માટે સૌથી પહેલી અરજી કરનારાઓમાં આ નામો જોવામાં આવે છે:—

નંબર.	નામો.	નંબર.	નામો.
૧	જી. એફ. ફેરબસ. સી. એસ. ૨૮ મનચેરજી જમરોદજી.		
૨	એચ. ડી. કારેતરાઈત.	૨૯	એન. હાવરડ.
૩	ડાક્ટર લીથ.	૩૦	જે. રીચ.
૪	કરનલ એફ. પી. લેસતર, ૩૧ ડાક્ટર કેમપબેલ.		
	આર. એ.	૩૨	એ. ડી. રોબર્ટસન, સી. એસ.
૫	કેપ્ટન જે. એમ. ગલાસ. આર. ૩૩ જે. ડબલ્યુ. રોબર્ટસન, સી. એસ.		
	એ.	૩૪	ઈ. પી. રોબર્ટસન, સી. એસ.
૬	સર વીલીઅમ ચારલ્લી. મુંબઈ-૩૫ એમ. એ. કોક્સન, સી. એસ.		
	નો તે વેળાનો ચીફ જસ્ટીસ. ૩૬ સી. એમ. જે. પોલોક.		
૭	જે. જી. વોલકારત.	૩૭	ડી. સામુન.
૮	જે. રોસ.	૩૮	ઈ. ડી. સામુન.
૯	ઈ. જી. ફ્રોસ્ટ, સી. એસ.	૩૯	ડાક્ટર યુલ.
૧૦	ડબલ્યુ. એચ. હેરીસન, સી. ૪૦ લોરડ એલફ્રીનરતન.		
	એસ.	૪૧	આર. ડબલ્યુ લોડવીક, સી. એસ.
૧૧	આર. જી. બેથમ.	૪૨	લેફ્ટેનન્ટ કરનલ. એમ. પી.
૧૨	કેપ્ટન એચ. જે. બાર.		મેલવીલ.
૧૩	કેપ્ટન સી. ડબલ્યુ. વોકર.	૪૩	ડાક્ટર ઈમ્પે.
૧૪	હોનરેબલ એ. મેલેટ, સી. એસ. ૪૪ મોતાશાઈ ફરાંમજી.		
૧૫	સર જમરોદજી જીભાઈ.	૪૫	બરબોરજી મેરવાનજી.
૧૬	રેવરંડ પી. એનડરસન.	૪૬	માલ્કેજી ખરોદજી.
૧૭	લેફ્ટેનન્ટ જે. હારપર.	૪૭	ડબલ્યુ. ટી. રોપર.
૧૮	એચ. યગ, સી. એસ.	૪૮	બેદરામજી હોરમસજી.
૧૯	જી. એસ. જડજી.	૪૯	જે. મેક્ફારલેન.
૨૦	કેપ્ટન જે. ફ્રીડ.	૫૦	પાલનજી હવનજી.
૨૧	ડબલ્યુ. હાર્ટ, સી. એસ.	૫૧	માલ્કેજી પેસતનજી વાદાડયા.
૨૨	કરનલ રવોનસન.	૫૨	ડાક્ટર. રૂક.
૨૩	ઈ. અરબીન હાવરડ.	૫૩	લેફ્ટેનં કરનલ વીલોખી, સી. બી.
૨૪	રસતમજી મેરવાનજી.	૫૪	મેજર જે. બી. વુડનેમ.
૨૫	મેજર એચ. જે. પારફીનસન.	૫૫	એન. ઓલીવર.
૨૬	હીરજી ભંદગીર.	૫૬	ડાક્ટર ડોલસ.
૨૭	એ. રોજરસ, સી. એસ.	૫૭	ગુરતાદજી દાદાભાઈ.

નંબર.	નામો.	નંબર.	નામો.
૫૮ ફરાંમજ દોરમસજ.		૬૨ એ. એફ. બેલાસીસ, સી. એસ.	
૫૯ રબક્યુ. બી. ફેલોઝ.		૬૩ બે. કેતેર.	
૬૦ એફ. એ. ડી. કરવાલોદ.		૬૪ જી. એફ. રીમોંગટન.	
૬૧ મીસીસ એમ. ડી. રોઝારીયો.		૬૫ વીનાયક ગમાધર.	

૧૮૫૪ પછી માથેરાનનો બાવ આસ્તે આસ્તે પુશકળ વધવા માંડયો, કે જે વરસમાં આપણાં શેહેરમાં લોરડ એલશીનસ્તન ગવરનર હતા. માથેરાનને પ્રજામાં જાણીતું તથા માનીતું કરવાતું માન આ નામદારનેજ ઘટે છે, કે તે વણુની મદદ તેમજ તેવણુના દાખલાથી ત્યાં વસવાની લોકોમાં વધારે ઉત્તર પેદા થઈ હતી. તેવણુના હુકમથી, ના-રેલથી ઉપર જવાનો રસ્તો ૧૦૦૦૦ રૂપાના ખરચે સી-વીલ એનજનીયર મીં એચ. બેસ્ટનાં ઉપરીપણાં હેઠળ બાંધી તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. તે ટેકડી ઉપરના રજ્યામણા દેખાવો તરફ ફાટતા જુદા જુદા રસ્તાઓ વ-ખાણવા લાયક 'તેસ્ટ' થી શોધી કહાડનાર પણ એ ના-મદાર ગવરનરજ હતા. તેવણે ગાતા માટે એક કુશાદે બંગલો પણ ત્યાં બાંધ્યો હતો, જે હજી સુધી "એલશીન-સ્તન લોડજ" ને નામે ઓળખાય છે, જે બંગલો હાલ મીસયરસ એડવરડ બેટસના ભાગિયા મીં ડીક્સનના હ-સ્તકમાં છે. વરસના ઘણાક મહીના તેવણુ ત્યાંની શીતળ આમોહવામાંજ ગુજરતા હતા, જે ભેઈ એવણુના આખા રસાલાએ પણ એવણુનોજ દાખલો પકડયો; આ કારણને લીધે માથેરાન ઘણીજ જલદીથી એક માનીતી અને 'ફિશ-નેબલ' ટેકડી થઈ પડી. ઘરો અને બંગલાઓ એક એક પછી ઝડપથી ઉભાં થયાં, અને બીજા બાંધવા માટેની જગા સાડ પુશકળ દખાણુ થવા લાગ્યું.

આ હુંગર મુંબઈની ઘણો નજદીક આવેલો હોવાથી લોરડ એલશીનસ્તનને આસ્તે આસ્તે એટલો તો ખાસ

થઈ પડ્યો કે વારંવાર તેવણુ સવારે ત્યાંથી ઉતરી પોતાની કાઉનસીલ ભરવા મુંબઈ આવતા, અને રાતનાં ખાનાં માટે પાછા માયેરાન પોતાના એલજીનસ્ટન લોડજમાં પધારતા.

આ ટેકડીને શોધી કહાડનાર મી. મેટ્રેટની સાથે, મી. એડવરડ ગોરડન, શેસેટ, સી. એસ. તથા કેપટન હેરી બાર, મેજર પારકીનસન અને લેફ્ટેનન્ટ પારકરે (છેલ્લા બે નેએ માયેરાનના પહેલા સુપ્રીનટેનડન્ટ હતા) કેટલાંક વરસો તલીક આ આબોહવાવાળી ટેકડીની મુંદરતા ખીલવવાને અથાગ મહેનત કરી હતી. આ અહરસ્થાને લોરડ એલજીનસ્ટન તરફથી પણ બહુ કીંમતી મદદ અને ઉત્તેજન મળેલું હોવાથી માયેરાનનો દહાડો ફરી જતાં ઝાઝી વાર લાગી નહી, અને આ રજ્યામણી ટેકડી મહા-ખ્લેશ્વરની પણ હરીફ તથા સોક થઈ પડી.

મુંબઈથી નારેલ.

માયેરાનનો ડુંગર આગગાડીને રસ્તે માપતાં મુંબઈથી ચાપન મેલ છે, પણ સીધી લીટીમાં માપતાં બંને વચ્ચે ફક્ત ત્રીસ માઇલનોજ તફાવત છે. તે આપણાં શહેરની ઈશાન દીશાએ આવેલો છે. માયેરાન જનારાં લોકને મુંબઈથી નીકળેલી મેલ ત્રેન બે કલાકમાં નારેલ ગામડાંનાં સ્ટેશનપર લાવી ઉતારે છે. આ ગામમાંજ પેલા બળવાખોર નાના સાહેબનો જન્મ થયલો કહેવાયછે; અને ૧૮૫૭ ના બળવા વેળા એનાં કેટલાંક સગાંઓ કે નેએ ત્યાં ખેતીવાડી કરતાં હતાં તેઓને પોલીસના ચાક્રી પાહરા દેઠળ રાખવામાં આવ્યાં હતાં, એવી આશામાં કે તે નાહસી ગયલો કરપીન બળવાખોર કદાચ ત્યાં આવી ભરાયો હોય તો તેઓ વચ્ચેથી પકડાઈ આવે; પણ આપણે જા-

છીએ છીએ તેમ તે તો તે વેળા હીમાળયમાં કેઠે ભરાયલો કહેવાતો હતો.

નારેલનાં સ્ટેશનપર જે “વેર્તીંગ રૂમ” છે, કે જે માં-હેલો એક અહરથો માટે અને બીજો બાનુંઓ માટે છે. અહીં રાતની વેળા મુઆફરી કરનારાઓની સમવડ તથા આરામ માટે ફેલવે કમપની તરફથી કશી પણ રીતની ગોઠવણુ કીધેલી લાગતી નથી, પણ તે ખોટ પુરી પાડવા માટે ત્યાં રહેનાર મીં નવરોજી નામના એક પારસી અહરથ પાતાથી બનતી દરેક સમવડભરી ગોઠવણુ કરી આપેછે અને તેવળુ વળી ઇંગ્લેન્ડે તેમજ પારસીઓ માટે, જે જરૂર પડે તો, ખાનાં માટે પણ સારી તજવીજ રાખેછે.

જેઓ ઘોડા ઉપર સવારી નહીં કરી શકતાં હોય તેઓએ આજે વાત જરૂર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ છે કે, મુળધર્મી યા કોઈ પણ જગાએથી ઉપડવા અગાઉ આ ટેકડીના ચુપ્રીન્ટેનડંટપર જોટલી જોઈએ એટલી “તોનજોન”† યા પાલખી માટે તેઓએ આગમચથી વરદી મોકલવી, કારણુ કે પહાડ ઉપર, ઘોડેસ્વાર થવા સીવાય કોઈ પણ જાતની ગાડી યા ગાડામાં જવાઈ શકાતું નથી, પણ ઉપર કહેલી “તોનજોન” યા પાલખીમાં માણસો ઈચ્છી લઈ જાયેછે, અને આ તોનજોન તથા પાલખી કાંઈ નારેલનાં સ્ટેશન ઉપર આગમચથી વરદી કર્યા સીવાય તૈયાર મલતી નથી, જે વરદી નહીં કરી હોય તો તે ઉપરથી આવે તેટલાં શેકટમાં ખોદી થઈ રહેતું પડેછે. સઘળી તોનજોનો ઉપર માથેરાનમાંજ રાખવામાં આવેછે; ઘોડાપર જનારાઓ માટે એવી ખટપટ કરવાની કશી અગત રહેતી નથી, કારણુ કે નારેલવાળા મીં નવરોજી જોટલા જોઈએ એટલા ઘોડા મુસાફરોને પુરા પાડેછે. તોનજોન અથવા પાલખીમાં

† “તોનજોન” એટલે એક જાતની ખુરસીરોડી બેઠકવાળી પાલખી.

ઉતાડને ઉપર હંચકી જવા માટે બાર માણસો નીચે આવેછે, પણ સૌથી વધારે માથાંકુટ તો સામન હંચકી જનાર કુલીઓ સાથે કરવી પડેછે, કારણ કે દરેક જળુ નેમ અને તેમ હલકા તથા ઓછાં વજનના નાના બોલ ઉપાડી ચાલતી પકડવાની વાત કરી એટલો તો ઘોંઘાટ મચાવી દે છે કે, કેટલોક વખત તો તેઓની પંચાતી મટાડવામાં જ પસાર થઈ જાયછે અને એટલા માટે ઉપર જતાં ધણું મોડું થાયછે. જો સામન વધારે હોય તો વધારે ડહાપાલુ ભરેલું આ છે કે, એક દીવસ અગાઉથી કોઈ ઠાવકા માણસને મોકલી આપવો, કે જેથી તે ઉપર મોકલી આપવાની ખટપટ આપણને પોતાને કશી કરવી પડે નહીં. કુલીઓ ઓછામાં ઓછો ૪૦ રતલનો બોલે હંચકવાને બંધાયલા હોયછે, અને દરેક બોલ દીઠ પાંચ આના તેઓને હલ આપવાનો ધારો છે. એવું કહે છે કે, મીઠું મેલેટના વખતમાં દરેક કુલીને ઉપર બોલે હંચકી જવા માટે ફક્ત બે આનાજ આપવામાં આવતા હતા. આ સમયના ખરચ ઉપરાંત માથેરાનની મુલાકાત લેનારાઓને માથે બીજો એક કર જે હમેશાં લાગુ પડેલો હોયછે તે “બક્ષીસ” ને નામે ઓળખાય છે કે જેથી ત્યાંના બેગારી, ટકુવાળા, હમાલ તથા મોચીઓને તેઓની મેહેનતના બદલામાં ગમે એટલું આપ્યા છતાં તેઓની “બક્ષીસ” નું ડાપું તો લાગુ પડેલું જ હોયછે, અને ગમે એટલા દ્રઢ વીચાર છતાં આ આખાખા-ઉઓની કાકલુદી આગળ ઉપલા કરમાંથી છુટી શકાતું નથી.

નારેલથી માથેરાન.

માથેરાન દરીયાની સપાટીથી ૨૫૦૦ ફીટ ઉંચું છે, અને તે નારેલથી સાત મૈલ દુર છે, જે રસ્તો કાપતાં તોનલે-

નવાળાઓને બે કલાકથી વધુ થાય છે, પણ એક ઘોરેસ્વારને મારતે ઘોરે જતાં ઓછામાં ઓછો પોણા કલાક ભેઠજો છે.

૧૮૫૩ નાં વરસ અગાઉ કરજત થઈ ચોકને રસ્તે આ ટેકડી ઉપર જવાતું હતું, પણ ત્યાર પછી નારેલથી ઉપર જવાનો હાલનો રસ્તો મીં ઈં વેસ્ટ નામના સીવીલ એનજીનીયરે રૂ. ૧૦૦૦૦ ના ખર્ચે ચોજ્યો હતો, અને તે ૧૮૫૩ માં પુરો થયો હતો. ઉપર જતાં પહેલાં એક મેલનો રસ્તો તદ્દન સપાટ આવે છે, જે ખડીનો બાંધેલો છે, પણ ત્યાર બાદ આગળ ચાલતાં તે આસ્તે આસ્તે ઢલાણુવાળો થતો જાય છે. ચાર મેલ મુઠ્ઠી આવા ચઢાણુવાળા અને વાંકાતીકા રસ્તા આવે છે, પણ જેવા નારેલથી પાંચ મેલ દુર “દરતુરી” આગળ આવી પુગ્યા કે ચઢાણુ પુરું થાય છે. ઉપર જતાં આખે રસ્તે એક બાલુએ હંડા, ખોહ અને બીજી બાલુએ હુંમર આવેલા છે, અને ત્યાંનો દેખાવ જેમ જેમ આગળ વધે છીએ તેમ તેમ અતી રમણ અને મનમોહન થતો જાય છે. ખીણો જે કે બહુ હંડી અને પહેલી નજરે જોતાં ચક્રર આવી જાય તેવી છે, તોપણ તે કોઈ પણ રીતે ધાસ્તી ભરી નથી, કારણ કે રસ્તાની બાલુપર ઝાડો અને ઝાડીઓની એક એવી ગીચ તથા ઘટ દીવાળ ઉગેલી હોય છે કે જેથી ત્યાં પસાર થતાં કશી પણ રીતનો ભય આપણને લાગતો નથી. ખીણો વીંપેનો ભય કશી રીતનો રહેતો નથી તે કહેવાની સાબેતી ફક્ત આ ઉપરથીજ મળશે કે, જે દીવસથી માથેરાન વપડાસમાં આવ્યું તે દીવસથી તે આજ તલીક એ ખીણોને લીધે કોઈને પણ અકસમાત થયો નથી યા કોઈના પણ જાનને કશી રીતની અલવલ આવી નથી. બીજે મેલથી જે રસ્તો શરૂ થાય છે તે નજીક ૫૫૦ શીટના ચકરાવાનો છે. આ રસ્તા-

પર ઘણુંખરા ઝેરી આબો, જંગલી સાગ, કુંદલ, પી-
મડી, મોરી, દેવતી, પાપતી, કરંદ તથા ઉમરાનાં ઝાડો છે,
જેમાં વાંદરાઓનાં ટાળાં ને ટાળાં વચ્ચે છે. હવે ત્રીજી
મૈસની શરૂઆતે એક નાનું ઝુપડું એક સપાટ મેદાન જેવી
જગાપર દીસે છે, જ્યાં એક મુસલમાન વસે છે. આ-
વતા જતા બેગારીઓ અહીં દોહડયું યા એ દોહડયાં
આપી પાણી પીયે છે. પાણી ઉપરાંત ત્યાં ચાહ, સોડા,
તથા આઈસ પણ મળે છે. આપણે અહીં ફક્ત ૭૫) શીટ
જેટલાં હંચાં આવ્યે છીએ, પણ જેવો ચાથા મૈસનો
છેડો આવે છે કે એ હંચાઈ એકદમ ૧૫૨૫ શીટ સુધી વધી
જાય છે. આ જગાએ એક ઝરો છે, જેને ટાંકીની માફક
ખાંધી કીધેલો છે, અને જેનો ઉપયોગ આવતા જતા બે-
ગારીઓ ધણો કરે છે. અહીં કેટલીક જંગલી ફેળ ઉગતી
હોવાથી એને કેલીયા ટાંકી કરી ત્યાંનાં લોકો કહે છે.
હવે કેટલાંક ઢળાણો પીતાસ્યા આદિ પાંચમા મૈસની શ-
રૂઆતે આપણુ દસ્તુરી આગળ આવી પોંહ્યે છીએ, જે
૨૧૩૮ શીટની હંચાઈએ આવેલી છે. નારેલથી દસ્તુરી
સુધીના રસ્તાપર લોકોની આવજા વધારે હોય છે. ચા-
માસાં પછી આ રસ્તાની મરામત પહેલાં કરવામાં આવે છે,
અને તે માટે રૂ. ૧૨૦૦ નો ખર્ચ દર સાલ બેસે છે. અ-
ગાઉ આ રસ્તો બહુ સાંકડો હતો, પણ ૧૮૮૦ નાં વર-
સમાં રૂ. ૪૦૦૦ ને ખર્ચે તેને પોહળો કરવામાં આવ્યો
હતો. હવે દસ્તુરી આગળ જેવા આવી પુગ્યા કે ચહ-
ડાણવાળા રસ્તાનો છેડો આવે છે. આ જગ્યા કે જેનું નામ
ત્યાં આપવા પડતા “તોલ” ઉપરથી નીકળેલું દીસે છે ત્યાં
૧૮૬૪ ના ૧૫ મા કાયદા મુજબ નીચે મુજબ મુકરર ક-
રેલો કર આપવો પડે છે.

૩ આ ચૈ.

પાલખી અથવા તોનળેન, દરેક. ૧ ૦ ૦

૨૬. ... .. ૦ ૦ ૬

૬૬૨
૬૬૩
૬૬૪

	૧. આ. પૈ.
ગોટા.... ..	૧ ૬ ૦
પાટો અથવા જલદ.	૦ ૧ ૦
મૈંદું, જકરું, અથવા ફુકરું.	૦ ૦ ૧
ખચ્ચર.	૦ ૦ ૬
ભારખરદારી જનવર લાધેલું.	૦ ૦ ૩
હાથી	૧ ૮ ૦
ઉટ	૦ ૮ ૦

દસ્તુરી ઉધડાવવાનું કંત્રાક્રત દર વરસે બે હજાર રૂપે વેચવામાં આવેછે, જે રકમ તે લેનાર કંત્રાક્રત સરકારને ભરેછે, અને તેની ઉપર જે નફો થાય તે પોતે લેછે. અગાઉ એ પ્રમાણે કરવામાં આવતું ન હતું, પણ એક માણસને દસ રૂપાના પગારે સરકાર તરફથી તે ઉધડાવવામાટે રાખવામાં આવતો હતો, પણ પાછલથી તેની ઉપર ચાકાસી રાખવાનું કામ ધણું મુશ્કેલ માલમ પડવાથી, સને ૧૯૭૬ ની ૩૦ મી જુલાઈએ નંબર ૩૬૫૭ વાલો એક સરકારી ઠેરાવ બાદેર પાડવામાં આવ્યો હતો, કે જે ઠેરાવની રૂઢે દસ્તુરીનું કંત્રાક્રત હાલ આપવામાં આવેછે.

જે દસ્તુરી ઉપલા કોયા પ્રમાણે આપવી પડેછે, તે ઉતારૂએ નહી પણ હમાલે યા દફવાળાઓએ પોતેજ આપવી પડેછે. પણ જે રૂંદે ઉતારૂ હોય તેજ રૂંદે દસ્તુરી લેવામાં આવેછે, ખાલી રૂંદે તે લેવામાં આવતી નથી.

દસ્તુરી આગળથી બે યા ત્રણ મૈલનો બીજો રસ્તો કાપવા પછી આપણી મુસાફરીનો અંત આવેછે, અને આ રજામણી ટેકડી ઉપર આપણુ ઠરીકામ થઈએ છીએ.

નીચલી ટીપમાં નારેલ અને માથેનાન વચ્ચે આવજાવ કરવાનાં ભાડાંના દર દર્શાવા છે, જે માથેનાનના મુખીન્ટે નડંદે બાંધી આપેલા છે.

૨. આ. પૈ.

નારેલ અને માથેરાનની વચ્ચે બાર હમાલ સાથની			
પાલખી અથવા તોનજેન દસ્તુરી તથા આવલી			
વખતની ખાલી ખેપ સુધાં.....	૮	૦	૦
એલ રાતના.....	૮	૧	૦
એલ હ હમાલ આખો દહાડો કુંગર ઉપર.....	૩	૦	૦
એલ હ હમાલ અરધો દહાડો.....	૧	૧૨	૦
દેવસમાં જવા માટે એક કલાક.....	૧	૦	૦
નારેલ અને માથેરાન વચ્ચે દડું.....	૨	૦	૦
માથેરાનમાં આખો દહાડો દડું.....	૨	૦	૦
સવાર અથવા સાંજે ફરવા જવા દડું.....	૧	૦	૦
નારેલ અને માથેરાનની વચ્ચે અથવા આખો			
દહાડો માથેરાનમાં બેગારી.....	૦	૫	૦
ચાકરને વારતે ઉપર આવવા અથવા નીચે જવાને			
માટે દડું.....	૧	૪	■
સામન લાધવાને માટે એક બલદ નારેલથી માથેરાન	૦	૮	૦
નારેલમાં માથેરાનથી વરદી કરી મંગાવેલી તોનજેન			
નહી કામમાં લીધી હોય તો.....	૪	૮	૦
નારેલમાં માથેરાનથી વરદી કરી મંગાવેલું દડું નહી			
કામમાં લીધું હોય તો.....	૧	૦	૦
માથેરાનમાં મંગાવેલી તોનજેન જે નહી ઉપયોગમાં			
આવી હોય તો.....	૧	૦	૦

—અંત—

રેલુ.

માથેરાનમાં બે મોસમ છે. એક મોસમ માર્ચ મારાપી શરૂ થઈ જીન મારાપી લગભગ અધવચ્ચ ગુધી લંગાવે, કે જે વેળા બીજાં મેદેરેમાં ગરમી પુરાકળ હોવાથી લોકોની એક મોટી ઠઠ આડી હવા ખાવા માટે બેગી મળે છે. આ વેળા દીવસનાં મેદજ તાપ મારે છે, પણ સંજવાર સાંજ પુરાનુમાં ઠંડક રહે છે, અને મુંબઈ તેમજ બીજાં મેદેરે

માફક રાત ગરમીના ઉકળાટ તથા બેચેનીમાં પસાર કરવી પડતી નથી. બીજી મોસમ ચોમાસું ખલાસ થવા પછી યાને અકટોબરથી શરૂ થાય છે અને જાનેવારીની પંદરમી સુધી જારી રહે છે. પણ હાલમાં તો તંદરોસ્તી બેગી કરવાનાં તથા મનને રાહત આપનારાં એક દીલખુશ મથક તરીકે આ ટેકડી ખાસો આમની એટલી માનીતી થઈ પડી છે કે ફક્ત વરસા-રત્ન બાદ કરતાં આખું વરસ ત્યાં શોખીનો અવાર નવાર ઉતરી પડવા લાગ્યાં છે. વરસા-રત્ન પછીની મોસમમાં હવા અને થડી અતી દીલખુશ હોય છે, અને મોસમની શરૂઆતમાં વરસાદ તરતનોજ ઊંધડી ગયેલો હોવાથી ત્યાંનો લીસોતરીભર્યો દેખાવ બેશક બહુ રમણ તથા આંખને ખરેજ તાજગી બખરાનારો લાગે છે. ત્યાં વરસાદનું જોર એટલું બધું છે કે મહાખેતરની માફક ૧૫ મી જીનથી ૧૫ મી સપ્ટેમ્બર તુલ્કીક ત્યાં કોઈથી રહેવાઈ શકાતું નથી. એકંદર વરસાદ ત્યાં ૩૦૦ થી વધારે ઇન્ચ પડે છે. આ વેળા સમજા બંગલાઓને ઘાસની તકતીઓથી બાંધી લેવામાં આવે છે, કે જ્યાં ધોધબધ વરસાદનું પાણી અંદર દાખલ થઈ બંગલાને તથા તેમાંના સામનને ખરાબ કરે નહીં. સમજી જાતનાં પીડાકારક જાનવરો પણ આ વેળા બહુ ઉભાઈ જાય છે, અને મટોડી એટલી તો ચીકટ થાય છે કે કોઈથી બે દગલાં પણ ચાલી શકાય નહીં. બીજે કોઈ પણ વખતે તંદરોસ્તીની શોધમાં નીકળેલા, અથવા થોડોક વખત કામ અને જંજળની ખુસરીમાંથી નીકળી આરામ લેવા ઈચ્છનારાઓ માટે ત્યાંની આબો હવા અને સુંદરતા બેશક ફાયદો કરનારી છે. પણ તાવમાંથી ઉઠેલાંઓ માટે જાનેવારીની પંદરમી પછી ત્યાં રહેવું તદન નકામું બલકે ઘણુંક દરજ્જે અવગુણકારક છે, કારણ તે વેળા કુકતો પુર્વ તરફનો પવન જલદીથી તેઓને ઈજા કરે છે. માથેરાનની દીલ-

પુરુષ હવા ખાતર આસ્તે આસ્તે મુંબઈ તેમજ બીજાં બાહર ગામોથી લોકોની આવજાવ દરસાલ વધતી જાય છે, અને ત્યાં આવનારાંઓ માટે સંખ્યાબંધ બંગલાઓ હોવા છતાં મુખ્ય કરી મે માસમાં, રહેવાની જગ્યાની એટલી બધી તો તાણુ પડે છે, કે એકથી ડબલ ભાડું આપ્યા છતાં બંગલાઓ શોધ્યા મળતા નથી. આ દેકડીપર સૌથી વધારે સંખ્યા પારસીઓની દરસાલ જોવામાં આવે છે, જેઓ માટે મી. ક્રાનસીસ એચ. વીલસન પોતાની માથેરાનની ચોપડીમાં કહે છે કે “પારસીઓ બધી વાતે સુખી અને સંતોષી જાતનાં લોક હોય છે, અને તેઓનાં ટાળે ટાળાં જુદી જુદી પોઈન્ટોપર વારે ધડીએ મળે છે. તેઓ ઘણી સારી રીતે મોજ મારે છે, અને હંમેશાં હસ્તા અને પુરુષ મીનજમાં રમી રહેલાજ દેખાય છે, તથા પારસી બાનુઓની રંગ બે-રંગી રેશમી સાડીઓ આ પરમ સુંદર દેખાવને વધારે મનોહર બનાવે છે. તેઓ કોઈ પણ જાતનો બીહકણુ સ્વભાવ ધરાવતા નથી, અને ભય શું ચીજ છે તે ગોપા તેઓ સહમજતાજ નથી, કારણુ કે તેઓ વારેધડીએ તમ્મર આવે એવી ઉંચી જગ્યાની છેક અણીપર પોતાના તાંતીયા નીચેની ભયંકર ખીણોમાં લટકતા રાખી કંડે કલેજે પુશાલ બેસે છે.”

માથેરાનની ભુગોળ.

માથેરાનનો આકાર ઘણો વાંકોટીકો છે, કે જેથી કોઈ પણ જાણીતી આકૃતિ યા ચીજ સાથે તેનો મુકાબલો થઈ શકતો નથી. આ વીશે લખતાં ડાક્ટર સ્મીથ પોતાની માથેરાન વીશેની ચોપડીમાં લખે છે કે:-કોલમ્બસ વીશે એવું કહેવાય છે કે, જ્યારે રાણી ઈસાબેલાએ તેને જમ્બેકાના ટાપુનું વર્ણન કરવાને કહ્યું ત્યારે તે વર્ણન આબાદ આપવા

માટે એક નવાઈ જેવી રીત જે એને સુઝ પડી તે એ હતી કે, એક કાગળનો ટુકડો હાથમાં લઈ તેનો ડુબો વાળી, તે પાછું ઉખેડી તેણે રાણી સાંમે મેળ્યું. એજ પ્રમાણે માથેરાન માટે પણ કહેવાઈ શકાય-એ એક બહુ કઠરું જરસક્ષમનું આરતીચોક [Jerusalem Artichoke] અથવા તો એક આદુના કટકાને અધવચમાંથી છાલીને થોડોક સપાટ કર્યો હોય તો તેનો આકાર માથેરાનને લગાર મળતો આવે. માથેરાનની ઉત્તરે પેનોરામા અને હાર્ત પોઈન્ટ; પશ્ચિમે પોરક્યુપોઈન, લુઈસા, લેન્ડસકેપ, એકો, અને દેનજર પોઈન્ટો; દક્ષિણે ચોક પોઈન્ટ તથા પુર્વે એલેક્ઝાનડર, આરબત, તથા પેનોરામાનો થોડોક ભાગ આવેલો છે.

માથેરાનમાં નાની મોટી મળી ૧૬) પોઈન્ટો છે, અને તેઓમાંથી સૌથી સરમ કોણને કહેવી તે જે કે લગાર સુશકેળ છે, તોપણ પેનોરામા પોઈન્ટને તેની ઉંચાઈ તથા દેખાવોની મુંદરતા માટે સરસાઈ આપી શકાય. આ પોઈન્ટોપર સવાર સાંજ ફરવા જનારાંઓને એકદમ મનહ પડે છે, અને ત્યાંથી નજરે પડતા ખીણોના, નીચેનાં ગામડાંના અને દુરના પાહાડોના રમણ દેખાવો ખોદાની ખુદરતનો એવો તો અચ્છો ચીતાર આપણને આપે છે કે થોડોક વખત તુલીક ઉભાં રહી તેને નીહાળતાં ખુશાલીથી મગજ તર થઈ જાય છે.

પેનોરામા પછી બીજી પદવીએ આરબતને ખુશી શકાય. બાકીની બેરી, હાર્ત, પોરક્યુપોઈન, લુઈસા, મંડ્રી, લેન્ડસકેપ, એકો, દેનજર, આરતીચોક, ચોક તથા એલેક્ઝાનડર પોઈન્ટો છે. આ સહેલી કેટલીક પોઈન્ટોની તિવેરી ખાલી એટલી તો હંડી છે કે પહેલ વહેણાં દોઈ બીહકણુ જવનાં આદમીને તે જોતાંજ આંખે ચક્રર આવી જાય છે.

પેનોરામા પોઈન્ટ.

માથેરાનની ઉત્તર દીશાએ આ પોઈન્ટ આવેલી છે. ત્યાંનાં હમાલો, ટકુવાળાઓ અને બેગારીઓ એને “પાંડુ-રંગ પોઈન્ટ” ને નામે ઓળખે છે. ઇંગ્લેન્ડે એનું નામ “પેનોરામા” આપ્યું તેની અગાઉ ત્યાંના વસ્તા જંગલી લોકો તેને “ગઢાયા સોન્ડ” કરી કહેતા હતા કે જેનો અર્થ કીકાનું મથાળું કરી થાય છે. આ નામ પેનોરામાપરથી દીસ્તા બાવામલંગના પાહાડની કીકા સરખી ટોંચ ઉપરથી આપેલું કહેવાય છે. પેનોરામા પોઈન્ટ ઉપર જવાનો રસ્તો લગભગ દસ્તુરી નજદીક આવી, ડાબા હાથપરની એક વળાણુ તરફ ફરી જતાં આવે છે. આ રસ્તો થોડો થોડો ચઢાણુવાળો છે અને રસ્તાની બેઉ બેરદુઓએ ઝાડોની ધીચ વાડ આવેલી છે. થોડેક આગળ જતાં આવી વાડ બંધ થાયછે અને તેને બદલે એક બાજુએ ઉંડો ખોડ અને બીજી બાજુએ ડુંગરની ઉંચી કોર આપણી નજરે પડેછે. થોડેક દુરથી જોતાં આ રસ્તો એટલો તો સાંકડો અને ઢળાવદાર દીસે છે કે કોઈ અભણા શખસને તો ખચીત તે ખીડવાડયા વીના રહે નહી. હાલનો રસ્તો અગાઉના કરતાં પોહજો કરવામાં આવ્યો છે અને તેમ કરાવનાર ત્યાંના એક વેળાના મુપરીનતેન્ડટ ડાક્ટર જ્યુસતેદ હતા, જેવણે જમણી બાજુનો ડુંગર ખોદાવી રસ્તો આવજતવ માટે પોહજો કર્યો હતો. હવે પોઈન્ટ ઉપર છેક નાકે આવી ઉભાં રહેતાં આહ! કેવો મનમોહન, કેવો રમણ દેખાવ આપણી નજરે પડેછે! એનું જ્યાન કેઈ કલમ કરી શકે? આ અદના કલમ કદી પણ આવા ખુદરતના ખે-સને ઈતરાફ આપી શકે? ખચીતજ નહી. તેવા દેખાવ માટે તો કોઈ ઉસ્તાદ કવીની રસીલી કલમજ નેહએ. એક બાજુએથી દીસ્તું નારેલું રમકડાં સરખું સ્તેશન,

અને નારેલ તથા કરજત વચ્ચેની રેલવેની સડક ઉપરથી પસાર થતી તેવીજ રમકડાં જેવી ગાડી, અને આગેપાગે આવેલાં ગાંમડાંનાં ખેતરોનો લીલોતરી ભરેલો દેખાવ તથા હથેલીમાં લઇએ એવી રીતનાં ઠીસતાં નાનાં નાનાં ઝુંપડાંઓ, અને બીજી બાજુએ બાહેર નીકળી આવેલી “હાર્ટ પોઈન્ત” અને બાકામલ્લંગનો રેલ્વેકદાર પાહાડ તથા તે માંહેથી ફાટતી નાની નાની ડુંગરીઓનો દેખાવ ગમે એટલીવાર જોયા છતાં કદી પણ જીવને સંતોષ મળતો નથી, જાણે દહાડો ને શત તે જોયાજ કર્યો ! અહીંથી પનવેલીનો દરિયો એક નાનાં નાળાં સરખો અને મુંબઈનો દરિયો એક ધાભાં સરખો હોય છે. ધેનોરામાતું નામ કેટલું બંધબેસતું છે, તે એક વેળા ત્યાં ઉભાં રહી નજર કરવાથી બેશક માલમ પડી આવે છે.

બેરી પોઈન્ત.

ધેનોરામાથી થોડેક છેટ આ પોઈન્ત આવે છે, કે જેનું નામ હાલના સુપરીનટેન્ડન્ટની અગાઉ યર્ષ અયસા ડાકટર બેરીનાં નામ ઉપરથી આપવામાં આવ્યું છે, કારણ કે એ નવી પોઈન્ત એજ ગ્રહસ્થે શોધી કહાડી હતી. અહીંનો દેખાવ પણ અતી મનમોહન છે, તેમાં મુખ્ય કરી નારેલથી ઉપર આવવાનો રસ્તો, તથા સામેથી દેખાતા સીયાદ્રી નામના પાહાડોનો ઠાઠ બહુ રજ્યામણો લાગે છે.

ગારબત પોઈન્ત.

આ પોઈન્ત માથેરાનની મુર્વ હીશાએ પોતાની નાની નાની ડુંગરીઓ સાથે નીચેનાં મેદાનો તરફ લથાતી ઉભેલી છે. તે ઉપર જવાનો રસ્તો દસ્તુરીથી બળર તરફ જતાં

ડાખા હાથપર આવેછે; અંહીથી થોડાંક આગળ ચાલ્યાં કે બે રસ્તા આવેછે, જે માંહેલા ગમે એ રસ્તે જતાં ગોળ ચક્રાવો લઈ ખીજે રસ્તે ઉપલી પોઈન્ટ ઉપર બાહેર નીકળાયછે. આ પોઈન્ટ ગોળ ચક્રાવાવાળી હોવાથી એક રસ્તે દાખલ થઈ ખીજે રસ્તે પાછું ન ફરતાં જો રસ્તો જરીજ રાખ્યો તો ખીજે નાકે બાહેર નીકળી શકાય છે. છેક નાકે આવી ઉભા રહેતાં જમણી બાજુએ ચોક અને અલેક્ઝાન્ડર પોઈન્ટ, તથા બજારનો દેખાવ, તેમજ રામઆગના ઝાડોના લીલોતરીભર્યા ઝુમખા, અને ચોક ગામડું તથા “ડ્યુકસ નોઝ” વાળી ટેકડી નજરે પડેછે, જ્યારે ડાખા હાથપર નજર ફેંકતાં નારેલનું સ્ટેશન અને તેની આસપાસનું ગામ, તથા બરાબર સામે જોતાં કરજતનું સ્ટેશન અને તેની આગળનું આગગાડીની સડકવાળું હિંચું ઢળાણુ તથા તેની આગળની ‘તનલ’ નું મોહ, જોનારને અતીશય દીક્ષપસંદ લાગેછે. અંહી જમણા હાથપર એક ઢળાણુ છે, જ્યાં થોડુંક ઉતર્યા પછી સપાટ જમીન આવે છે, અને જ્યાં ધનગર લોકોની વસ્તી છે. આ સપાટ જમીન ઉપર ઉભાં રહી જોતાં ત્યાંનાં ખેતરો અને ઝુપડાંઓનો દેખાવ ધણોજ રજ્યામણો લાગેછે. ગારબત નામ ધણું અસલી છે, અને આખાં માથેરાનમાં ફક્ત આજ એક પોઈન્ટ છે કે જે તેનાં દેશી ભાશાનાં અસલ નામથીજ ઓળખાય છે. આ નામ ત્યાં મલતા ચક્રમક જાતના પથરા, જેને ત્યાંના લોકો “ગાર” કરી કહેછે, તે ઉપરથી પડેલું લાગેછે.

હાર્ત પોઈન્ટ.

આ પોઈન્ટપર જવાનો રસ્તો નારેલ જવાના મોટા રસ્તા ઉપર જમણી બાજુએ આવેલો છે. તે “સીમસન ટેક” પરથી થઈ આગળ વધે છે, અને માથેરાનની ઉત્તર

દીશાએ આવેલો છે. અંહીથી દીસ્તો ખીલુનો દેખાવ, જમણી બાજુએ ઉભેલી ભપકાભરી પેનોરામા પોઈન્ત અને ડાબી કોરે નીકળી આવેલી મંકી પોઈન્તની સાથે લેતાં અતીશય ખુશનુમા લાગેછે. એનું નામ મી૦ ડબલ્યુ. હાર્ત ને સને ૧૮૫૮ માં સરકારનો એક સેક્રેટરી હતો તેની ઉપરથી પડ્યું છે, પણ એનું હેરી નામ ને “કાન્ને રાઈખ પેદ” એટલે કાળા જંગલનો પ્લેતો કરી હતું, તે હાલ તકન નાણુદ થઈ ગયું છે. પાસે આવેલી મંકી પોઈન્તનો દેખાવ પણ ઘણોખરો એને મલતોજ છે.

દેનજર પોઈન્ત.

આ પોઈન્તપર જવાનો રસ્તો “શારગત લેક” આગળ આવી પુગતાં ડાબા હાથપર છે. તે ઘણોજ સાંકટો હોવાથી ત્યાં પગે ચાલીનેજ જવાઈ શકાયછે. ત્યાં ઝાડીઓ પણ ઘણીજ ગીચ ઉગેલી છે. થોડેક આગળ જવા પછી આપણે આ પોઈન્તને નાકે આંખે છીએ. જેમ એનું નામ આપેલું છે તેમજ આ રસ્તો પહેલે જતાં ખચીત ભય પેદા કરનારો છે, જો કે હમણાં તેને અગાઉ કરતાં વધારે પોઈન્તો બનાવવામાં આવી છે. ત્યાંનો ખોડ એટલો તો ઉંડો છે કે પોઆ માલુસને દર પગસે ધારતી લાગે છે કે રખેને પગ લપસી તે નીચે તેમાં હોમાઈ જાય. આ સંધળા ભય છતાં પણ ત્યાંનો દેખાવ અચ્ચીત જોવા લાયક છે. પ્રજળનો પાહાડ આ પોઈન્તની બરોબર સામે આવેલો છે, અને તે ડુંગર ઉપરની સપાટ જમીનનો ટુકટો પણ અંહીથી જોવો દીસે છે તેવો બીજો ઠેકાણેથી તે જણાતો નથી. આ પ્રજળ શબ્દ બે મરાઠી બોલનો બનેલો છે. પ્ર ઘણુ, અને જટ મજબુત; તે એક ઉભા ખડકના આકારનો

છે અને તેની ઉપર જવાનો રસ્તો અતી ઢળાણુવાળો તથા સાંકડો છે. આ પાછાડ મોટી મરાઠાની લડાઈ વેળા જાણીતો થયો હતો. અહીં શીવાજીએ એક કીલ્લો બાંધ્યો હતો જેનું ખડીયેર હજી પણ જોવામા આવેછે. દેનજર પોઈન્ટની જમણી બાજુથી એકો અને કુઈસાનો થોડોક ભાગ, અને ડાબી બાજુએ ચોક પોઈન્ટ અને વન ત્રી હીવ હીમેછે, અહીંથી જેમ જેમ આગળ વધ્યે છીએ તેમ તેમ દેખાવ બહુ ખુશનુમાં થતો જાયછે, અને પગે ચાલવાની મેહેનતનો બદલો ખુદરતના આવા ખુલ્લડ તથા મહાભારત ઠાંવાળા દેખાવથી પુરતા કરતાં પણ વધારે મળી રહેછે.

આ “દેનજર પોઈન્ટ” નજીક એક મઢીર આવેલુ છે, કે જેને માથેરાનનાં પાછાડી લોકો ઘણુ પવિત્ર ગણે છે. એવુ માનવામા આવે છે કે પીશરનાથ અહીં સેંકડો વરસો અગાઉ રહી ગયો હતો અને તે એક ઘણુ પવિત્ર સાધુ કહેવાતો હતો. આ મઢીર આગળ એક પથરાને લાવ રંગીને મૂકેલો છે, અને તે વીશે એવુ કહે છે કે, તે અતી નાનાં કદથી વધીને હાવની સ્થિતીએ પાંડતો છે. ગરીબ અજ્ઞાન લોકો તેની પુજા કરે છે, અને બીજી જ્ઞાતવાળાને અદર દાખવ થવા દેતા નથી તેની નજીકની જમીન મરઘાનાં પીછાથી ઢંકાઈ ગયથી છે, કે જેનો ભોગ પીશરનાથને વારવાર આપનામા આવેછે. ડોઈ ઉજાણીને હીવમે ત્યાનો મોટો ઘાટ એક ધનગર જાતનો વડો ધરમચુર વગાડે છે

— ૩૦૬ —

એકો પોઈન્ટ.

દેનજર પોઈન્ટ ઉપર જે રસ્તે જવાયછે તેજ રસ્તે પાછા ઉતરી શારવત લેક આવગી ડાબા હાથ ભણી ચઢી જતા ઉપની પોઈન્ટ મળે છે. અહીંથી નીચે ઉતરવાનો રસ્તો છે,

જે ઉતર્યા પછી એક સપાટ જમીનનો ટુકડો બાહેર નીકળી આવેલો માલમ પડે છે. અંહી જેસી આસપાસ ઉભેલી મોટી મોટી ટકડીઓનો દેખાવ શાંત અને નિહાળવાનું ધણું સુંદર લાગે છે. આ પોઈન્ટ નજદીક હોવાથી ધણું લોક ત્યાં એકઠું ચાય છે. તેનું નામ ત્યાં યુમ પાડવાથી સંભળાતા પ્રતીશબ્દ ઉપરથી પડેલું છે. જે અવાજનો પ્રતીશબ્દ સંભળાય છે તે અવાજ પહેલાં પાસે આવેલી લેન્ડ-સકેપ પોઈન્ટપર જઈ અઠડે છે, અને ત્યાંથી લુઈસા પોઈન્ટની ખીણમાં અઠડી બીજી વાર આપણને પાછો સંભળાય છે, અને આવી રીતે બે વખત અવાજ આપ્યાથી ધણી રમુજ પડે છે. સુખ્ય કરી નાનાં બાળકો તો આ પોઈન્ટ ઉપર પગ મેળતાંજ યુમ પાડવાની શરૂ કરે છે, અને સંભળાતા પ્રતીશબ્દથી ધણું અનળ થઈ યુષ્કળ ગમત મેળવે છે.

લેન્ડસકેપ પોઈન્ટ.

ઉપલી પોઈન્ટપરથી નીકળ્યા પછી આગળ ચાલતાં ડાબા હાથપર લેન્ડસકેપ પોઈન્ટ આવે છે. લુઈસા પોઈન્ટ આ પોઈન્ટની બરોબર સામે આવેલી હોવાથી ત્યાં આવતું જતું લોક અંહીથી આબાદ દીસે છે. એકો અને લેન્ડસકેપ એ બધે પોઈન્ટો એકેકની એટલી નજદીક આવેલી છે કે ત્યાં ઉભેલાં લોકો એક બીજા સાથે સેહલાઈથી વાત પણ કરી શકે.

લુઈસા પોઈન્ટ.

લેન્ડસકેપ છોડી ચોડુંક આગળ ચાલતાં આપણી નજરે બે રસ્તા પડે છે. જમણા હાથ ઉપરનો રસ્તો લગ્ગાર લાંબો છે, અને ડાબા હાથપરનો ચઢાણ ઉતરાણવાળો છે. રસ્તા-

મા બને બાલુએ ગીચ ઝાડીઓ આપેલી છે પોર્ધન્ટને નાકે આવી પુગતા નીચે ઉતરનાનુ એક ઢળાણુ આવેછે, કે જ્યાં ઉતરયા પછી ખીણનો દેખાવ અતીગય દીનખુશ કરનારો છે અતીથી પનવેવના ધરો, તથા માવદુનગાની ખીણ એ સધળુ ઘણુ ખુદ્દી ગીતે દીસેછે અહીં ઉભા રહી આસ પાસ નજર કરતા આ પોર્ધન્ટની જમણી બાલુએ એક યામલા જેવી રેકડી તથા બાલુથી ખુદ્દી, પણ એક બાલુએ હુડિયા સાથ જોડાયથી દીસેછે આ રેકડી ઉપર ઉભા રહી સામે નજર ફેંકતા મુખર્ધનુ બારૂ અને તેની અદર આવતી જતી સ્તીમરો વગીક આપણને દીસેછે પણ મુખ્ય કરી નીચેના ગામડાનો દેખાવ અતી રમણુ છે. ત્યાં આસતા માણુએ નાના નાના વેંહતીયા જેના, અને ચરતા ઢોરો નાના કુતરા જેવા લાગેછે. નીચેના ગામમાંથી લોકો ધાસની ગણુઓ લઈ આ પોર્ધન્ટને રસ્તે મુખ્ય કરી ઉપર આવેછે આ પોર્ધન્ટનુ નામ હુડિયા નામની એક ઇમેજ બાનુના નામપરથી આપ્યુ છે, કે જેણી મીંઠ ફ્રામેટ નામના સીવીલ સરવટની બાયડી થતી હતી

પોરકયુપાર્ધન પોર્ધન્ટ

હુડિયાપરથી પાછા ફરતી વખતે થોડક ચાલ્યા પછી જે બે રસ્તા આવે છે તે માહેવા ડાબી બાલુના ગમ્તા ઉપર વળી જતા આ પોર્ધન્ટ ઉપર જવાઈ ગકાય છે અહીં પણ નીચે ઉતરનાનુ ઢળાણુ છે, જે પછી એક લાંબી ચપાટ ધાસવાળી જગા આવેછે અંહીનો દેખાવ કાઈ ઓછો રમણુ નથી સામે આવેવા બાવામલગની પગમુદર રેકડીઓ, અને ડાબા હાથપર ખડકોની માકક નીચળી આ વેલા ઉભા હુગમે, અને છેક દુરથી દીપ્તા જથ્થાબધ પાદારો એકએકની ઉપર ચોડ કરી ગોડની મેટા હોએ તેમ

ઉભેલા ભેનારની આંખને તર કરી નાખે છે. ધારી લોકો એને “પાલખી પોઈન્ટ” ને નામે ઓળખે છે. આ ટકડીનું નામ તેનો આકાર સીસોલ્યાને (જેને ઇંગ્રેજીમાં “રશ્ચુપોઈન્ટ” કહે છે) મળતો આવવાથી આપેલું છે. ત્યાં ઉગતાં ધાસની મુશ્કી સોટીઓ તે જનવરનાં ‘કવીલ’ ને ખરેખર મલતી આવે છે.

આરતીસ્ત પોઈન્ટ.

આ પોઈન્ટપર જવાનો રસ્તો જીમખાનાંપરથી થઇને આવે છે. અંહી ધણું લોક સહવાર સાંજ લેગું મળે છે. મુખ્ય કરી ચીતાર પાડનારાં ઇંગ્રેજ ખાનુઓ અને ગ્રહસ્થોની તો એ એક માનીતી જગ્યા છે. અંહીથી બાવામલંગનો પાહાડ પોતાના પુર બાહારમાં ઉભેલો દેખાય છે. આ પાહાડનું નામ ત્યાંના બાવામલંગ નામના એક મુસલમાન પીર પરથી પડેલું છે, કે જેને ત્યાંજ દાટવામાં આવ્યો છે, અને જેના મરણના દીવસે હજારો લોકો હજી તુલ્લીક તેની ઘોરની મુલાકાતે ત્યાં જાય છે. સહવાર અને સાંજની રોશનીમાં આ પાહાડનો દેખાવ જરૂર જોવા લાયક થઈ પડે છે; જેમ જેમ દીવસ વધતો જાય છે તેમ તેમ તેના રંગ પથુ જાળે સરદાના રંગની મીસાલ બદલાતા જાય છે, અને કોઈ વેળા ભુરો તો કોઈ વેળા બહુ યા જાંબુરો, એ પ્રમાણે હમેશાં ફેરબદલ થતા તેના સુંદર રંગ આંખને કાંઈ નેહાયત ખુશી આપે છે. એક ચીતારાની પીછી યા એક કવીની કક્ષમ માટે તે વેળા તે ખરેખરજ એક ઉમદા બાબદ થઈ પડે છે.

એલેકઝાનડર પોઈન્ટ.

આ પોઈન્ટપર જવાના મુખ્ય રસ્તા બે છે. એક કલે-રનડન હોટેલપરથી, અને બીજો વીક્ટોરીયા હોટેલની સા-

મેના રસ્તાપરથી. તે ગારખત અને ચોકની વચ્ચે આવેલી છે. અંહીથી રામબાગનો રસ્તો પરમરો દીસે છે, અને ત્યાંનાં જાડ્યાબંધ ઝાડોની હારની હાર પાહાડની બરોબર વચ્ચે જણાય છે. નીચેનાં ગામમાંથી ઉપર આવવાનો રસ્તો અંહીથી પણ છે, જે એટલો તો સાંકડો અને ખીકટ છે કે તે ઉપર પાહાડી લોકો સીવાય કોઈ ખીજથી જવાઈ શકાતું નથી. આ પોઈન્ટનું નામ એક રીજમીતના કેપટન નામે એલેક્ઝાન્ડર ઉપરથી આપેલું છે.

ચોક પોઈન્ટ.

ચોક પોઈન્ટ બે છે. નાની ચોક અને મોટી ચોક; તથા તે ઉપર જવાના રસ્તા પણ બે છે, જે બંધે કચેરનડન હો-તેલની દક્ષિણે આવેલા છે. જમણા હાથપરના રસ્તે જતાં નાની ચોકપર પહેલે જવાય છે, અને તે રસ્તો ઘણોજ સપાટ છે, જ્યારે ડાબા હાથપરના રસ્તે જતાં મોટી ચોક પહેલાં આવે છે. આ પોઈન્ટ પણ ગારખત મીસાલ ગોળ છે, અને તેનો ચકાવો લઈ આ બે માંહેલા કોઈ પણ રસ્તે પાછાં નીકળાય છે. આ પોઈન્ટો ઉપરથી દેખાતા દેખાવો ખીશે જેટલું લખ્યે એટલું ચોડું સમજવું. મોટી ચોક પોઈન્ટની નીચેનાં ગામડાંનો દેખાવ અતી રજામણો લાગે છે, અને ત્યાંનાં લીલોતરી ભર્યાં ખેતરો, અને નાનાં નાનાં ઝુપડાંઓ એક ચોકનીજ મીસાલ પથરાઈ પડેલાં જણાય છે. તેમજ કોનકનની નાની નાની ટેકડીઓનો દેખાવ અતીશય દીલ ખેંચનારો છે. થોડેક દુર નજર ફેંકતાં દરજતથી પનચેલ જવાના રસ્તાની સડકે ઝાડોની અદર યઇને જાણે ચીંમાઇને આપણને જેતી હોય તેવી દેખાય છે; નાની ચોક પોઈન્ટપરથી ઉતરી નીચેનાં ગામમાં જવાય છે, કે જે રસ્તાને “શીવાજીનો દાદર” કહી કહે છે. આ રસ્તો

ધણે ઉભો દોવાથી તે ઉપર આવલવ કરવા માટે પથરની પગતીઓ કાઢેલી છે, જેથી તેને આ પ્રમાણે દાદરનું નામ આપેલું લાગે છે. ખંડાણનો પાદાડ મોટી ચોક પોર્ષન્ટપરથી તદ્દન ખુલ્લો દીસે છે, અને તડકાંની વેળા તો ત્યાંના બંગલાઓ પાનુ નજરે પડે છે.

વન ત્રી હીલ.

નાની ચોક પોર્ષન્ટપર આવી ઉભાં રહેતાં, નીચે ઢળાણુવાળો એક રસ્તો આવે છે, જે ઉતરી જતાં આપણી નજરે આ હીલ પડે છે. તે એક ગોળ ગુંબજ જેવો ટેકડીનો ટુકડો છે, અને નીચેથી ચોક પોર્ષન્ટ સાથે જોડાયેલો છે. આ ટેકડી ઉપર ફક્ત એકજ અદુર્લભ જાંજીરનું ઝાડ છે, જે આજ વરસો થયાં જેવી ને તેવીજ હાલતમાં ત્યાં ઉભેલું છે, જે એકલદોકલ ઝાડ ઉપરથી તેનું નામ આજે પ્રમાણે “એક ઝાડવાળી ટેકડી” એવું પડેલું છે, અને કોઈ કોઈ લોક તેને નલેચી ટેકડી કરી કહે છે, કારણ કે એક પાણીનો ઝરો એની નીચે આવેલો છે. આ ટેકડીપર જવાનો રસ્તો બહુ બીકટ છે, અને એવો બીકટ રસ્તો પસાર કરવાની હામ ભીડનાઈ ભાગ્યે પાંચસોમાંથી એક પણ કદાચ મળી આવે. પાનુ આ પ્રમાણેની હાંમત કરનારેખી પોતાની છદ્મીનો વીમો ઉતારી તથા પાછા ફરવાની આશા છોડીને જવું લેઈએ છે. આગળ એક વાર એક ઈંગ્રેજ મહસ્ય આ પ્રમાણે પોતાના જીવ ઉપર ખેડીને ત્યાં જઈ આવ્યો હતો, અને પોતાના આ પરાક્રમની એક ઈધાની દાખલ ત્યાંના ઝાડ સાથે પોતાનો રૂમાલ બાંધી આવ્યો હતો.

રા મ બા ગ.

રામબાગ કે જે ચોક પોર્ષન્ટની પુર્વ તરફના રસ્તાની નીચે એક ખીચાખીચ ઝાડોવાળી ખીણ છે, ત્યાં જવાનો રસ્તો

મી૦ શીરોઝશાહ મેહેતાનાં કોતેજ તેરેસ પરથી થઇને આવેછે. આ રસ્તો પહેલાં ધણોજ ઢળાણવાળો આવેછે, પણ છેક આગળ જતાં તે સપાટ થાયછે, અને ત્યાંથી આ ખીણ-માંનાં વખણાયલાં જીવદ દરખ્તોનો દેખાવ શરૂ થાય છે. આ રસ્તો અગાઉ ધણોજ સાંકડો હતો અને હાલની માફક પાલખી યા તોનજ્જેનથી ત્યાં જવાઈ શકાતું ન હતું, પણ હવડાં તેને સારી સ્થિતિમાં મુકવામાં આવ્યો છે. આ દરખ્તો ખચીતજ જોવા લાયક છે. તેઓનાં ઉંચાં થડ અને તેઓની આસમાનસે લાગતી ટોંચ આપણને અન્યખીમાં ગરકાવ કરેછે. તેઓની મોટી ડાળીઓ એક એક સાથે એવી રીતે ગુંથાઈ ગયેલી છે કે જાણે લીલાં પાતરાંઓનું એક જાડું પડ થઈ ગયું હોય તેવું દીસેછે. ત્યાં એક જાતનો વેળો થાયછે, જે પોતાની આસપાસનાં અને સામેનાં ઝાડોની સાથે વીટળાઈ લાંબો લાંબો વધ્યો જાયછે અને જાણે એક રોણકદાર તોરણ કરી દોય તેવો દેખાવ આવેછે. અગાઉ ત્યાં *Acerophorus Immerasus* નામનાં “ફરન” ધણાં ઉગતાં હતાં, પણ હાલ તે જાત તદ્દન નાબુદ થયેલી કહેવાયછે. અંહી પાણીના ઝરા ધણા હોવાથી હમેશાં ઠંડક રહેછે. “પીકનીક” માટે આ જગા ધણી વખણાયેલી છે, અને જયોરના નીકળી સાંજની ચંડી લેહ-કીમાં ઉપર ચઢડવાનું બહુ ખુશનુમાં લાગે છે. તોપણ ઉતરી જવાનું જેવું સેહેલ લાગેછે, તેટલુંજ ઢળાણ પાછું ચઢડતાં જીવ ઉપર આવેછે. તે છતાં ચઢડવાની સઘળી મેહનતનો બદલો અધવચમાં મળતી ઉમદા “સીનરી”થી જેવો જોઈએ એવો વળી રહેછે. તોનજ્જેન યા ઘોડાપર બેસી જવા કરતાં પગે ચાલવું વધારે પસંદ કરવા લાયક છે, કારણ કે જેટલી મજાડ આસ્તે આસ્તે આગપાસનો દેખાવ નીહાળતાં આપણાજ પગે ચઢડવાથી પડેછે, તેટલી

ખીજ કોઈ રીતે પડતી નથી અલગતા આ મજાહ, પ-ગમા ચાવવાનું ભેર ધરાવનારાઓ માટેજ છે, તે નહીં ધરાવનારે તો ભાડેનાજ પગની મઠ્ઠ લેખી ફાયદાકારક છે.

આ રસ્તાપર ઘણીક વેળા કરનારાઓ ભુલા પડેછે તે તદ્દન સવગ નારેલ મુધી અને ભે આડા ફાટા તો કરજત મુધી લખાયેલો છે, લોકો કેટલીક વેળા ભોમ્બા વીના જ-વાની હુલડાઈ કરવાથી અને ત્યાના મુંદર દેખાન ઉપર મોહી પડી વધારે આગળ ચાલનાની હોંસથી જેમ જેમ રસ્તો વધુ કાપતા જાય છે તેમ તેમ વધારે અને વધારે શુચવાડામા પડેછે, તેમા ભે અધારી રાત હોય છે તો પુરીજ કમબખ્તી જેઓ આવી રીતે ભુલા પડેછે તે-ઓની હાવત કેવી ધાસ્તી જરેલી થઈ પડતી હશે તેનો ખ્યાલ જેઓને તેનો અનુભવ મળ્યો હોય તેઓનેજ આવી શકે. આવી રીતે ભુલા પડેના લોકો અફડાતા ઝીકાતા કોઈ કોઈ વેળા કરજત મુરી ચાલી જાયછે, જ્યાથી તેઓ માથેરાન પોતાના સગાઓ આ મીત્રોપર તાર કરી તેઓના અધીરા હવને કાઈક શાતી આપેછે. આવા દાખલા ઘણી વેળા બન્યા છે

રામબાગનું જગલ પુર કરી જમણા હાથપર વચ્ચાથી “શીનાછના દાદર” ને રસ્તે ઉપર અવાય છે આ રસ્તો ઘણો લાંબો અને લગાર ખીકત છે

પાણીના ઝરા.

આખા માથેરાનમા ભે કે બધા મળી અગીઆર ઝરા આવેલા છે, તો પણ તેમાના ફક્ત ત્રણ ચાર શીનાય સ ધળા ડીસેમખર ખાસ પછી તદ્દન મુકાઈ જાયછે પુર ભે રામા વહેતો ઝરો આખા માથેરાનમા ફક્ત “મિલેટ રમીંગ”

છે, કે જેનાં પાણી પર માથેરાન આવતાં લોકોનો મોટો આધાર છે; અને વળી તેની અંદર આવેલા લોખંડના ભાગને લીધે તંદરોસ્તીના બાળમાં એ ઝરાના જેવું ગુણગાંઝ પાણી આખા માથેરાનમાં ખીલું ક્રેથે મળતું નથી. આ ઉમદા ઝરો પોરકયુપાર્ધન પોર્ધન્ત અને જીમખાના તરફ આવેલી એક ખીણમાં આવેલો છે. અંહી એક ઉંડો ખાડો ઝરાનું પાણી એકઠું થવા માટે ખોદેલો છે, કે જે માંહે પા-હાડ ઉપરથી પાણી આસ્તે આસ્તે ટપકી એકઠું થાયછે. તે ખરાબ ન થાય તે માટે તેની ઉપર પતરાંનું ઢાંકણ કરી લેવામાં આવ્યું છે. આ પાણી ખાડા પાસે બાંધેલી એક તાંકી માંહે નળની વાતે જઈ એકઠું થાય છે, અને તેની અંદર મુકેલા એક ખીલ નળ મારફતે લોકો તે ભરી લઈ જાયછે. અંદર હાથ નાખી કોઈ પણ રીતે પાણી ખરાબ કરવાની સખત મનાઈ છે, અને તેની ચોકી કરવા માટે એક માણસ સહવારથી તે સાંજના અંધારૂં થવા તલીક સંભાળ માટે ત્યાં રહેછે. ફક્ત નળ સીવાય કોઈ પણ રીતે પાણીને હાથ લગાડવા દેવામાં આવતો નથી.

હુરીસન સ્પ્રીંગ નારેલથી આવતાં દસ્તુરીથી એક મૈલ દુર આવેલો છે. આ ઝરો વરસાદ પછી થોડાક મહીના સારી રીતે વહે છે, પણ જેમ જેમ તેનાં પાણીનો વપ-રાસ વધતો જાય છે, અને તે સાથે તાપ પડવો શરૂ થાયછે કે તેનું જોર ધણું ઠમી થઈ જાયછે, તે એટલા મુધી કે એપ્રીલ અને મે માસમાં તો નાનાં વાસણોથી આખ-વીને પાણી કહાડવું પડેછે. બજાર નજદીક વસનારાં લો-કોને એ ઝરો ઘણો કામ લાગેછે. ૧૮૬૪-૬૫ નાં સાલમાં, આ ઝરાનું પાણી જે ખાડામાં જમાવ થાયછે તેની આસ-પાસ સરકાર તરફથી એક પાળ બાંધી લેવડાવામાં આવી હતી, જેનો ખરચ રૂ. ૨૮૭૬ નો થયો હતો. ખીલે એક

ઝરો મીરા પોઈન્ટપર જવાના રસ્તાપર દોઝદારનાં ઝુપ-
ડાંની ડાળી બાજુએ આવેલો છે. આ ઝરાનાં પાણી માટે
એક ટાંકી ૧૮૬૫ નાં સાલમાં રૂ. ૧૩૨૨ ને ખરચે બાંધી
હતી. બીજો એક ઝરો મેલેટ રર્વીંગની નજદીક પોનસો-
નબી રર્વીંગને નામે ઓળખાય છે, જ્યારે હાર્ટ પોઈન્ટ
નજદીક વળી એક બીજો ઝરો મળે છે, જેને રોયરટ રર્વીંગ-
નાં નામથી ઓળખવામાં આવે છે. લુઈસા પોઈન્ટપર જતાં
રસ્તાની ડાળી બાજુએ વળી એક ઝરો આવે છે, જેને ત્યાં
હોલ્સાં આંખાનાં ઝાડ ઉપરથી લોકો “આંખેયાચા પાણી”-
ને નામે ઓળખે છે. આ ઝરાતું પાણી ફેઈ વેળા મે માસ
તુલ્લીક ચાલે છે. એક ઝરો પીસરનાથની બીજીની દક્ષીણ
બાજુએ આવેલો છે, અને બીજા બે ઝરા ગારબત પોઈન્ટ
જતાં મળે છે. સીમસન ટેંક નજદીક પણ એક ઝરો છે,
જેને “ફનરીયા પાણી” કહે છે, અને જેની આગળ અ-
ગાઉ ધનગર લોકો વસ્તા હતા. બીજો એક “ફેલીયા
પાણી” નામનો ઝરો નારેલથી આવતાં ચાર મૈલને છેડે
આપણને મળે છે, કે જેનો હિપ્પોગ આવતા જતા બેગા-
રીઓ કહે છે, અને તે થાકેલા ગરીબ માણસોને બહુ અ-
મુલ્ય થઈ પડે છે. એક ટાંકી માફક તેને બાંધી લીધો છે,
અને નળ વાતેથી તરસ્યા લોકને પાણી પુરૂં પાડવામાં
આવે છે.

માથેરાનના ઝરાઓ સુકાઈ જવાતું મોટું કારણ ગીચ
ઝાડો અને ઝાડીઓતું છે, કે જેનાં મુલ્યાં ફેશ્નચારી તથા
માર્ચમાં ફુકતા સુકા મવનને લીધે પાણી ચુસી લે છે. આ
ઉપરાંત ત્યાંનો પથ્થર પણ છીદ્ર છીદ્રવાળો હોવાથી તેમાં
પાણી જીલ્લઈ રહી રાકતું નથી.

તળાવો.

નજદીક સાત તળાવો માથેરાનમાં આવેલાં છે. આ મા-
હેલો મોટામાં મોટો તળાવ ‘શરણત લેક’ નામનો છે
કે જેની ઉંડાઈ બજારની સપાટીથી ૨૧૫ ફીટની છે. આ
તળાવને સૌથી પહેલાં એટલે ૧૮૫૭ માં બાંધનાર ત્યાંનો
એક સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ લેફ્ટેનન્ટ પારકર કરી હતો. આ ત-
ળાવને ત્રણ પાળ છે, અને દરેકને અધવચમાં એક વોતર
તાર્ધત દરવાજો કર્યો છે, કે જેથી કોઈ પણ વેળા પાણી
બાહર કઢાડી નાંખી શકાય. જ્યારે ડાક્ટર દે ૧૮૮૧-૮૨
નાં સાલમાં માથેરાનનો સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ હતો ત્યારે તેણે
આ તળાવ સમારવાનું કામ માથે લીધું હતું અને સરકાર
પાસેથી એ માટે રૂ. ૨૨૦૧૨ ઉછીના લીધા હતા, જે દર
છ માસે રૂ. ૧૩૭૮ નો હતો આપી તેણે પુરા કર્યા હતા.
આગળ તે માંહે ૪૧૫૫૩૩ ક્યુબીક ફીટ પાણી રહેતું હતું
પણ ડાક્ટર દેના સુધારા પછી તે માંહે એ કરતાં સાત
ઘણું વધુ પાણી સમાઈ શકે છે. આ તળાવનું પાણી રાંધ-
વાના તથા મજૂર લોકના પીધાનાં કામમાં પણ આવે છે.
બંગલાઓમાં આ તળાવનું પાણી બળદોની પખાલથી પુરું
પાડવામાં આવે છે, અને દહાડાની એવી એક પખાલ ઠીક
ચંડીની મોસમમાં દર મહીને દોહડ રૂપે, અને ગરમીની
મોસમમાં બે રૂપા આપવા પડે છે. અગાઉ બીસતીઓ
તળાવમાંથી દોરડાં વતે પાણી કઢાડતા હતા, જેથી પુરા-
કળ ઢોળ નાખ ચવા સાથ પાણી ઘણું ગદ્ગદ થતું હતું.
પણ તેનો અટકાવ ત્યાં મુંબઈની માફક ઉંચા નળો બાં-
ધીને કરવામાં આવ્યો છે. આ નળોને સાંજનાં કુચી દેવામાં
આવે છે અને સહવારના પોહરમાં તે પાછા ઉઘાડવામાં
આવે છે. અહીં ચોકાસી કરવા માટે સહવાર સાંજ એક
માનુસ રાખવામાં આવે છે. વળી આ તળાવનું પાણી ઘોળી-

ઓને પણ બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યું છે. ડાક્ટર દેના મુધારા અગાઉ આ બાપડાઓને છેક નારેલથી કપડાં ધોઈ લાવવાં પડતાં હતાં, પણ હવડાં તેઓને આ ‘લેક’ ના લોખંડના ઢોરાની નીચેના ખાડામાં કપડાં ધોવા દીધામાં આવે છે.

વરસાદ પછી અકટોબર માસમાં આ તળાવનું પાણી ઉપર મુખી છાછલ ઐટલું તો ભરાઈ જાય છે અને ઝરા પણ ઐટલા ભેરાથી વહે છે કે ઉપર કહેલા લોખંડના ક-ટેશપરથી નીચે ધોળીઓના ધોવાના ઓહમાં તે ધોધબંધ પડે છે. આ વેળાનો દેખાવ દુરથી, જેવો કે દેનજર પોઈન્ટ પરથી ભોનારની આંખને ખરેખર ખુશ લાગે છે. આ તળાવનું અસલ નામ “ઓલ્ડ બંદ” હતું, જે પછી તેને “કુલરસ લેક” કહેતા હતા, અને હવે “શારલત લેક” ના નામે તે ઓળખાય છે. આ નામ જેનરલ કુલરની ખાતું શારલતનાં નામપરથી આપવામાં આવ્યું છે.

બીલે એક “સીમસન ટેક” અથવા “ન્યુ બંદ” નામનો તળાવ હાર્ટ પોઈન્ટની નજદીક આવેલો છે, અને જેનું પાણી પણ માથેરાનના લોકને ઉપયોગી છે. એને ડાક્ટર સીમસનના વખતમાં ઐટલે ૧૮૭૫ નાં સાલમાં રૂ. ૧૬૨૬૦ ને ખરચે, ગારખત પોઈન્ટ તરફ રહેનારાઓને “શારલત લેક” દુર પડવાથી, તેઓની સમવડ માટે બાંધ્યો હતો. એનું બાંધકામ ૧૮૭૬ માં કરનલ મોનસેલ નામે કોનકનના તે વેળાના એકઝીક્યુટીવ એનજીનીયરની દેખરેખ હેઠળ પુરું થયું હતું. એની પાછલી જગાપર ધી-બીઓ કપડાં પણ ધોાય છે. બધું મળી એ માંહે ૪૧૬૬૦૦ ક્યુબીક ફીટ પાણી સમાય છે. એ તરફ જવાનું ઉતરાણ પુરક છે.

વોર્કર્સ ટેક નામનો એક બીલે નાનો તળાવ હુઈસા પોઈન્ટ ઉપર જવાના રસ્તાપર આવે છે. આ મુખ્ય તળાવો

ઉપરાંત બીજા એવાજ કેટલાક નાના નાના તળાવો બાંધવામાં આયા હતા, પણ તે માંડે પાણી પુરતું મળી ન શકવાને લીધે તે તજ દેવામાં આયા છે.

માથેરાનનું બજાર.

માથેરાનનું જીવું બજાર ૧૮૬૫ ની ૧૨ મી એપ્રિલે બ. જીને ભરમ થયું હતું, જેની સાથે ત્યાંના મુખીનતેનડની આશીસ અને પોસ્ત આશીસ પણ નાબુદ થઈ હતી. આ દીવસને વખતે બપોરે લાગવાથી સારાં નસીબે દોઝના જીવને હાણી પુગી ન હતી. આ બજાર હાલ જ્યાં કલેરનદન હોતેલ છે તે જગ્યા ઉપર હતું, અને એવી કઢંગી રીતે તે બાંધેલું હતું કે કેટલાંક ધરો તરફનો દેખાવ અને પવન તેથી તદન બંધ થઈ જવો હતો, અને જ્યારે તે આજથી જમીનદોસ્ત થયું ત્યારે તે માઠા બનાવથી લોકો દલગીર થવાને બદલે ઓર ખુરી થયાં હતાં. બીજું બજાર બાંધવા માટે સરકાર તરફથી પાંચ હજાર રૂપા આપવામાં આયા હતા, અને વધુ ફંડ ઉઘડાવવા માટે લોકોમાં ઉધરાણું થયું હતું. એ નવાં બજાર માટે હાલનાં બજારની જગા પસંદ કરવામાં આવી હતી, જ્યારે મુખીનતેનડની આશીસ અને પોસ્ત આશીસ બીજી જગાએ લઈ જવામાં આવી હતી.

હાલનું બજાર દસ્તુરીથી બે માર્કેટ દુર છે અહીંયાં ગાંધીની બે, તરકારી વેચવાની બે, દરજીની એક, કંદોઈની એક તથા કણીયાની ત્રણ એવી દુકાનો આવેલી છે. એની સામે રસ્તા ઉપર એક ફર્ગીની “હોલ ચોપ” છે. આ દુકાનની પાસે એક ચઢાણુવાળી ગલી છે, જે આપણને કર્સાઈવાડા તરફ લઈ જાય છે. પહેલાં નાકાંપર ગાંધીની અને કાંધ પતેતાવાળાની દુકાનો આવે છે, ત્યારપછી કર્સાઈવાડ

શરૂ થાયછે; ચંદી ખાટકીની પાંચ દુકાનો છે, જ્યાં જેવું જોઈએ એવું મતન તથા ખીંચ મળી શકેછે. કસાઈ બજારમાં વળી ખીંચ ચાર પાંચ દુકાનો છે, જ્યાં કાંદા, પતેતા, ફેરી, લીધું, કેળાં, ચણા, વગેરે મળે છે. લીંઝી તરકારી જેવી કે હોલકોલ, કોળી, કાંઢીફલાવર, ક્રેંચખીન, સલગમ, મુળા, સાલીદ ઇત્યાદી સુંબઈથી યા પુનેથી આવેછે, પણ થોડીક તરકારી ખુદ માથેરાનમાં પણ ઉગાડવામાં આવે છે. એક બુધો ચીનો “શારલત લેક” પર આજ કેટલુક થયું એવી તરકારી ઉગાડતો હતો, પણ હાલ કોઈ મુસલમાન તે વાવે છે.

શ્રીરંગી દુકાન મેલ્યા પછી થોડેક છેટે મોટા રસ્તાપર જમણી બાજુએ એક પારસીની દુકાન છે, જે મીં શાપુરજી નામના પ્રહરથના હાથમાં છે. અહીં દરેક પરચુટણ સામન નાનાંથી તે મોટાંને લાયકનો ઘણા કીફાયત ભાવે મળી આવેછે; એ ઉપરાંત ખીંચ જોઈતી ચીજ પણ મીં શાપુરજી પુરી પાડે છે. આ દુકાનથી બે ત્રણ વારને છેટે એક મેદાન જેવી ખુલ્લી જગા છે, જ્યાં દર રવીવારે બજાર ભરાય છે. આ બજારમાં નીચેનાં ગામડાંઓ જેવાં કે પનવેલ, કરજત, નારેલ, ચોક વગેરેના ઠાકોર લોકો ઉપરનાં બેગારી તેમજ ગરીબ લોકો માટે આધ ખોરાકીની છનસો લઈ આવે છે. તેઓ અનાજ, તેલ, મુઝી માછલી, હલકી તરકારી, ખીંડીનાં પાતરાં, નીમક, મધ તથા ખીંચ મુઝી વસ્તુઓ વેચવા લાવે છે. આ સઘળું નીચે લોંચપર પાંચરી તેઓ બેસે છે. આ દરેક પાંચરેલી દુકાન દીઠ એક આનાની શ્રી લેવામાં આવે છે. આ લેના સઘળી જગે હાજર હોતો મારવાડી પણ લોંચપર ફસડો મારી બેઠેલો આપણી નજરે પડે છે. કોઈ જગા મારવાડી વીના ખાલી હશે? બજાર સહવારે આઠ વાગતેથી ભરવાનું શરૂ થાય

છે તે બાર વાગતા લગીમાં ચીકાર ભરાઈ જાય છે, અને તે પુરૂં થતાં ત્રણ વાગે છે, જ્યારે દુકાન માંડનારાઓ નીચે પાછા ઉતરી જવાની તૈયારી કરે છે.

આ બજાર માટે ભાવ અગાઉથી મુકરર કરી રાખેલા હોય છે, જે કરજત અને પનવેલનાં બજારને મળતા આવે છે, અને દર સનીવારે સાંજના નહીં તો રવીવારની સહવાર સુધીમાં કરજત યા પનવેલનો મામલતદાર પોત પોતાના ગામના ભાવની દીપ માથેરાનના મુગ્રીનતેનડંટપર મોકલી આપે છે, અને જેઓ તે ઠેરવી આપેલા ભાવથી વધુ દામની તકરાર કરે છે તેઓને શીક્ષા કરવામાં આવે છે. આ દીપ તથા નેમેલા ભાવથી વધુ દર ન લેવો એવી નોટીસ જે મોરી ભાષામાં લખેલી હોય છે, તે દર રવીવારે એક મોટાં ઝાડનાં થડપર ચોટાડવામાં આવે છે.

પાહાડી લોકો.

સીહાડી પાહાડોની હારે, અને તેના દખાણુ તરફ લંબાતા કાંટાઓમાં તેમજ કોનકનની છુટી છુટી ટેકડીઓ માંહે વસતા સખ્યાઅંધ અસલી લોકોની રીતભાત અને ચાલચલણુ વીશે થોડાંક વરસો અગાઉ આપણે તદનજ અજાણ્યાં હતાં. પણ ડાકટર રમીથ પોતાની માથેરાનની ચોપડીમાં તે લોકોનો એક રસીલો હેવાલ આપે છે, કે જે હેવાલ તેણે તેઓના સંબંધમાં આવી મેળવેલા અનુભવ ઉપરથી રચ્યો છે. માથેરાનની ઉપર અને આસપાસ વસ્તા લોકો ત્રણુ જાતમાં વહેંચાઈ શકાય, કે જેઓની ભાષા અને રીતભાતમાં થોડો થોડો તફાવત માલમ પડે છે. તેઓ ધનગર, ઠાકોર, અને કાતકરીને નામે ઓળખાય છે; તેઓની સંખ્યા કાંઈ ચોકસ જણાયલી નથી, પણ અડસરો કહાડતાં તે સંકેદે ૧૫, ૫૦, અને ૩૫ ટકા જેટલી માલમ પડે છે.

ઉપર કહેલી પહેલી (ધનગર) જાતનાં લોકો મટોરામાં ઉત્તરે આવેલાં માઉલી ગામ, અને પુર્વ તથા દક્ષીણે આવેલાં શોલાપુર અને સતારા તરફ વીખરાઈ ગયલાં છે, અને એવું પણ માનવામાં આવે છે કે એથી પણ દુર આવેલાં પાહાડી ગામોમાં તે લોકોની વસ્તી મોજુદ છે. બીજી (ઠાકોર) જાતનાં લોક એક ગમથી નાસક અને બીજી ગમથી ઉમરખંડ તરફ વસેલાં છે, જ્યારે ત્રીજી (કાતકરી) જાતનો મોટો ભાગ ચાણુની આસપાસ અને ધાત પરવતો પર વસેલો જોવામાં આવે છે. આ ત્રણે જાતોની વસવાની રીતીમાં પણ ફરક હોય છે. જ્યારે કાતકરી ગામડાંઓની છેક નજીક વસે છે, ત્યારે ઠાકોર લોકો તેથી સેહજ દુર અને ધનગર તો વળી છેક જંગલો માંહેજ વસે છે. તેઓ એકમેક સાથે વહેવાર રાખે છે, અને પકવાન જો કોઈ બ્રાહ્મણને હાથનુંજ પકાવેલું હોય છે, તો ખાવા પીવાની આબદમાં તેઓ કશો અંતર રાખતા નથી. તો પણ તેઓ માંહોમાંહે પરણતાં નથી, અને ઘણું કરીને તેઓમાં એકજ બાપડી પરણવાનો રેવાજ હોય છે. ધનગર અને ઠાકોર લોકો તંદરોસ્ત, ઘણું કરી મોટાં કુટુંબવાળા અને ઘણી લાંબી છંદગી ભોગવનારા કહેવાય છે. તો પણ આ ત્રણે જાતોમાં બાહેરના દેખાવ ઉપરથી તેમના વચ્ચે તકાવત ખુફી રીતે ભાલમ પડી આવે છે. તેઓમાં દેખાવે સૌથી સરમ ધનગર લોકો છે. વળી એ ત્રણે જાતોનો ધર્મો પણ જુદો જુદો છે. ધનગરો જોનાળ્યા, ઠાકોરો ખેતીવાડી કરનારા, અને કાતકરી માછીઓ અને શીકારીઓ તેમજ બકરાં, મરધાં પાળનારાઓ છે. પહેલી જાત લગાર પેસાવાળી કહેવાય છે, જ્યારે ઠાકોર તેઓથી ઉતરતા આવે છે, અને કાતકરી તો હમેશાંજ મરીબીમાં વખત કહારે છે.

૧૮૫૧ માં જ્યારે પહેલ વહેલો બંગલો માથેરાનમાં બંધાયો ત્યારે ધનગર લોકોનાં બાર સ્થાન ત્યાં હતાં, અને તે દરેકપર ત્રણ ઝુપડાંઓ ઉભાં કીધેલાં હતાં. તેઓ ધણીખરાં ઝરા નજદીક સપાટ મેદાન જેવી જગ્યાપર રહેતાં હતાં. દરેક સ્થાનપર એક એક કુટુંબ વસ્તું હતું, અને માણસો તેમજ ઢોરોને એકજ ઝુપડાંમાં સાથે રહેવાની ગોઠવણ કરવામાં આવતી હતી. તેઓમાંનો કોઈ પૈસાવાળો ગણાતો હોય તો તેવા સમ્પત્તિ ઝુપડું મોટામાં મોટું ૮૦ શીટ લાંબું, અને ત્રીશથી ૪૦ શીટ પાહળું થતું હતું, અને તેની વચ્ચેમાં માણસોનું અને ઢોરનું રહેઠાણ જુદું કરવા માટે એક લાકડાંની ફરેકાર બરી લેવામાં આવતી હતી.

ઠાકોર લોકોનાં ઝુપડાં કદમાં એથી નાનાં હોય છે, પણ અતી પાસે પાસે બાંધેલાં હોય છે. તેઓ પાસે પણ બે ઢોરો હોય છે તો ઘરનાં માણસોની સાથેજ તેમને રાખવામાં આવેછે; અને રાંધણી માટે એક જગા જુદી કરેલી હોય છે. એ લોકો મુરતીઓની પુંબ કરે છે, અને તેની આસપાસ કુલોનો હાર અને મોરનાં પીછાં ખોસી રાખેછે, તથા આખો વખત આગળ આતશ મેળી ધુપાવ્યા કરે છે.

ત્રણે જાતોમાં કાતકરીનાં ઝુપડાં અતી કગાળ અને નજીવી હાલતમાં હોય છે, અને ઉપર કહેલી એ જાતો કરતાં તેઓ વધારે ખરાબ સ્થિતિમાં રહે છે. દરેક જાત બકરાનું ગોસ્ત અને નાનાં પક્ષીઓ ખાય છે, પણ તેઓનો હમેશનો ખોરાક તો ચોખા, ધી, ઝાડોનાં મુળ્યાં અને ફળ છે. ઠાકોર લોકો ખંડેરી અને કાતકરીઓ ઉંદરો વટીક ખાય છે. આ ત્રણેમાંની દરેક જાતમાં છાકટપણાંની બદી હદ બાહેર રેલાયલી લેવામાં આવે છે. માહાર દ્વારેસ્તની તાડી તથા નારેલમાં ઉગતાં મોવડાંનાં ફુલોનો દારૂ દરેક જણ બહુ હોંસથી પીયે છે, અને તે પણ વળી એટલી હદ મુધી કે દુનિયાદારીની કશી શુધ તેઓને રહે નહી.

આ લોકોની હોશીયારી સાધારણ રીતે તપાસતાં ઘણી-જ કમ હોય છે, તેઓ પોતાનાં વરસો કહી શક્તાં નથી, અને વીસ મુઠીના આંકડા ગુંથવાયા વીના ગણી શક્તાં નથી. અઠવાડયાના દહાડા તેઓ જાણે છે, પણ મહીનાના દીવસો કહી શક્તા નથી, તો જો કે ચંદ્રની ચાલ ઉપરથી તેઓ તેની ગણતરી કહાડી શકે છે. ફેબ્રુઆરીની ગેરહાજરીમાં ખુદરતી રીતે આવી આવી બાબદોમાં તેઓની સમજ જો કે ઓછી છે, તો પણ અવલોકણની દેવથી તેઓ ખુદરત વીશેનું જે જ્ઞાન ધરાવે છે તે ખચીત વખાણવા લાયક છે. દાખલા તરીકે, જો તેઓને કેટલાંક જાડોનાં નામ અને વરસમાં કઈ કઈ વેળા તેપર ફળ, ફુલ આવે છે તે વીશે પુછીશું તેમજ જંગળ માંદેલાં જાનવરો અને પક્ષીઓ વીશે સવાલો કરીશું તો અજબ જેવી બારીકી તથા ચાકસાઈથી તેઓ આપણને તેના જવાબ આપશે. જંગલમાં વસવાથી આ લોકની (મુખ્ય કરીને ધનગર અને ઠાકોર જાતના લોકોની) રીતભાત ઘણી શરમાળ હોય છે; તેઓ એક એક તરફ નરમાસથી વર્તે છે અને ગુનાહ જેવી ચીજ તો તેઓમાં એટલી અસાધારણ હોય છે કે આ ટેકડીના મેજસનેટને કોઈ પણ રીતે કળ્યા ચુકવવાની મેહનત તેઓ આપતાં નથી. જો કોઈ કદાચ માંદોમાંદો મારામારી થાય છે તો તેઓ માધુરાજ નામના પોતાનાં ગામના એક ખુદા કોટવાળ પાસે જાય છે. આ કોટવાળને તેઓ અતીરખ માન આપે છે.

કાતકરી લોકોજ આ ત્રણે જાતોમાં સર્વથી ખરાબ ચાલચલણના લોકો છે, અને તેઓ સત્તાવાળાઓને એટલી બધી મેહનત આપે છે કે જેથી તેઓને થાણા અને રતનાગીરીની જેલમાં મોકલવા પડે છે. હાલમાં તો દરેક જણ વગર હથીયારે ફરે છે. થોડાકો પાસેજ જમણી હેવાનોને

દુર રાખવા માટે પરવાનો લઈ બંદુકો રાખેલી હોય છે; અને એ જંગલી હેવાનોનો શેકાર કરવામાં તેઓ અચળ ગણાય છે. એક ઠાકોર જે માલદુંગાની નીચે રહે છે, તેણે પચાસ ચીત્તા અને કેટલાક વાઘો મારેલા કહે છે.

જાનવરો.

વરસાદનાં બારે ભેરને લીધે માથેરાનની ટેકરીપરનાં જાનવરો જીન માસમાં ત્યાંથી નાહસીને બીજી વધારે સલામતી ભરેલી જગ્યાઓમાં જઈ બસાય છે, અને જ્યારે હાથીઓનો છેલ્લો તાજગી બખરાનારો વરસાદ હવાને સાફ કરે છે ત્યારેજ તેઓનું ત્યાં પાછું ફરવું થાય છે, અને ત્યારેજ જંગલો પાછાં તેઓના મધુર અવાજથી ગાજી રહે છે. અકેટાખરની શરૂઆતમાં ખીણોમાંથી દેખાંવ દેનાર આ જાનવરોમાં સર્વથી પેહેલા વાંદરાઓ હોય છે. તેઓનો કાળો મેસ જેવો ચેહરો અને બફ રંગની ચામડી રસ્તે જતાં ઘણીક વાર આપણી નજરે પડે છે. સવાર યા સાંજનાં તેઓનાં ટોળેટોળાં ઝાડપર યા કેટલીક વેળા તો ખુદ રસ્તાપર આવી એડેલાં હોય છે. તેઓ શહદારીઓનો માર્ગ એ પ્રગાણે ઘેરી લે છે, અને ત્યાંજુધી ફેઈ આદમી યા ધોરેસ્વાર તેઓથી ત્રણ ચાર વાર દુર આવી પોંદચે નહી, ત્યાંજુધી તેઓ ઠંડે કહેજે બેસી તે તરફ તીકયા કરે છે, અને તે છેક નજીક આવી પુગવા પછીજ તેઓ નીચે ખીણમાં ભરાઈ જવાની દોડાદોડી કરી ધોંધાટ મચાવી દે છે.

વાગળાંઓની જાત એકે અહીં ઘણી નથી, તો પણ જે જાત એ ટેકરી પર હોય છે તેઓની સંખ્યા મોટી છે. સાંજની વેળાએ બંગલાઓમાં નાનાં જીવજતુઓની શોધમાં બગતાં તથા તેનેથી મોટી જાતનાં બીજાં વાગળાંઓ

જે ફક્ત ખુદી હવામાંજ ફરે છે અને કોઈપણ વાર અંદર ગંગાઓમાં દાખલ થતાં નથી, તેઓ વારંવાર ધણી મોટી સંખ્યામાં મળી આવે છે.

ચીત્તા વાપ અહીં સાધારણ છે, અને કોઈ કોઈ વેળા તો તેઓની નાખુશ હાજરીથી ટકરી ઉપર અતી મોટા ધમરાટ મચી રહે છે. તેનું રહેઠાણ ખુદ કાંઈ ટકરી ઉપર હોતું નથી, પણ નીચેના ખોડમાંથી સાંજ વેળાએ તે ઉપર આવે છે, અને સઘળી છુટકાટ ધમરાટની વેળા કરી સવારનું પોહોર પડે તેની અગાઉ તો તે શુભ થઈ જાય છે. (તેઓની રહેવાની માનીતી જગા “ પેનોરામા પોઈન્ટ ” ની બેઠ બાલુની ખીણોમાં અને માલદુંગાની નીચે “ મેલેટ સ્પ્રીંગ ” પરથી નીકળતાં એક નાળાં તરફ જવાના રસ્તાપર છે. એક વેળા “ એકો પોઈન્ટ ” પર જતાં રસ્તાપર એક જણુને એક ચીત્તો મળ્યો હતો, અને તોફે ટકરીપરના કોઈપણ ભાગમાંથી તેના એકાએક નીકળી આવવાની કશી નવાઈ નથી, તોપણ તેની સૌથી મોટી સંખ્યા જે મારવામાં આવી છે, તે ઉપર કહેલી જગાએથીજ છે. એકજ વાપ જે કેટલાંક વરસોની વાત પર મારવામાં આવ્યો હતો તે મેલેટ સ્પ્રીંગનાં નાળાં આગળથી હતો. ગરમીની મોસમની શરૂઆતમાં જ્યારે ઝરાઓ મુકાઈ જાય છે, અને લોકોની વસ્તી ઝાઝી હોતી નથી, ત્યારે મોટા વાધો પણ જે જગા ઉપર ઢોરો ચરતાં હોય ત્યાં છુપાતા કોઈ વેળા જણાઈ આવે છે. સારાં ભાયગે તેઓ માણસ જાતપર હુમલો કરતા નથી, અને જે દીવસથી માથેરાન વસાયું છે ત્યારથી તે આજ સુધી એવો એક પણ કમકમાટ ભરેલો દાખલો ખોદાની મેદેરખાનીથી બનેલો જણાયો નથી. રીંછનાં પગલાં આજ કેટલાં વરસો થયાં આ ટકરીપર મુદલ જણાતાં નથી, પણ તરસ નામનું જાનવર ચીત્તા કરતાં વ-

ધારે વેળા ત્યાં મુલાકાતે આવે છે, એકે તેની ખીકણ આ-
લથી તે વારેધડીએ આપણી નજરે પડતું નથી. ખડક-
વાળી જગા કે ત્યાં તે ભરાઈ બેસે છે, ત્યાંથી તેનો દુર-
ગન્ધ વાસ આપણા નાકે અને તેની ભયંકાર યુગ આપણા
કાને પડે છે. મોટી જંગલી ખીલાડીઓ બંદ આગળ ની-
કળી આવે છે, અને ચંદણી રાતનાં તેઓ બરોળર હીસે છે,
તેમજ તેઓનો અવાજ પણ સંભળાય છે. આ પ્રાણી ધણું
જીવુની હોય છે. એક મુલેલી ખીલાડી જે એક વેળા ચાક
પોઈન્ટ પરથી મળી આવી હતી, તેનો રંગ ભુરો લગાર પીળાશ
પર હતો, અને તેની પીઠ ઉપર કાળા લાંબા પટા હતા;
તેની પુછડી ટુંકી, અને મોટાં પોહળાં માથાં સાથે તેની
ગરદન લાંબી હતી. બધી રીતે તે ઘણી મજબુત હીસતી
હતી અને કદમાં પણ જબરદસ્ત મોટી હતી. સીસાજ્યાં
જે એક વેળા આ ટેકરીપર જણાતાં હતાં તે હાલ તદનજ
નાશ્વર થઈ ગયાં છે, અને તેઓનું એક પણ “કુવીલ”
હાલ હાથ આવી શકતું નથી. ખીસકોલીઓ પણ ચાર
જાતની છે; અને મુંબઈની રાવી જાતની ખીસકોલી ત્યાં
સૌથી મોટી ધારવામાં આવે છે. તે ઘણી શરમાળ છે, અને
જે કદાચ બાહર આવે છે તે એક આંખના પલકારામાં
તે પાછી યુગ થઈ જાય છે, કે જેથી તેની તપાસ કરવાની
ઘણી થોડીજ તક આપણને મળે છે. લાડનાં ઝાડપરની
ખીસકોલી અહીં મુશ્કળ છે, અને કાંઈપણ ધારવી વીના તે
એમ તેમ ફરે છે.

ઉંદરો પણ અહીં મુશ્કળ જાતના ઉભાઈ જાય છે. જ-
મજાઓમાં જ્યાં તેઓ ભરાયા હોય ત્યાં તેઓનો ઉપદ્રવ
એટલો બધો તો હોય છે કે તેઓ ટુંક વખતમાં સઘળી ચી-
જોનું સત્યનાશ બાળી મુકે છે, અને સૌથી ચીવતમાં ચી-
વત ચીજ પણ તેમના તીક્ષ્ણ દાંતોમાંથી બચી શકતી નથી.

વળી એ ઉંદરે મજબુત પણ કેટલા બધાં હોય છે તે નીચલા દાખલા ઉપરથી જણાયે. એક વેળા એક ઉંદર છટકાંમાં સપડાયો. આ છટકું તે ધસડતો ધસડતો જંગલમાં લઈ ગયો, અને છુટો ચવા માટે તેણે એટલી તો કશાકશી કીધી કે આખરે પોતાનો પગ વટીક કરી નાંખ્યો. જાણે આવી ખોટથી તે ગુસ્સામાં આવી ગયો હોય અને તેનું વેર લેવા માગતો હોય, તેમ રોજ રાતનાં તે છટકાંવાળી અસલ જગ્યા ઉપર પાછો આવી, ગોડાઉનમાં બકાઈ પાડી અંદરથી પતેતા તેમજ ખીજ ચીને કરડી ધસડી લઈ જવા લાગ્યો. આખરે એક શેસફરસના ટુકડાથી તેનો અંત લાવવામાં આવ્યો. તે મુએલો મળી આવ્યો ત્યારેજ સમજ પડી કે ગોડાઉનમાં ખાતર પાડનાર એક ઉંદર હતો, કારણ કે તે આગમ્ય તો ત્યાંનાં લોકો એમજ સમજતાં હતાં કે, આટલું મોટું બકાઈ પાડનાર ખીલાડી જેવું કોઈ મોટું જાનવર હોવું જોઈએ. જ્યારે તેઓની નજરે ચાર દાખલ તે ત્રણ પગવાળો ઉંદર પડ્યો ત્યારે તેઓની અજાણ્યપણે કશો પાર રહ્યો નહી. સસળાંઓ પણ કોઈ કોઈ વેળા સાંજનાં નાના સાંકડા રસ્તાઓપર કુદકા મારતાં મળી આવે છે. તેઓ ખડકવાળા નળા આગળ ઉગતાં એક જાતનાં પાતરાંઓપર હોય છે. જંગલી બકરાંની જાતને મળતું ખીજું એક જાતનું જાનવર જે નરબહાનાં મુખ આગળના પાહારોમાં તેમજ ધાતપર પણ સાધારણ છે, તે એક વેળા અહીં વસતું કહેવાતું હતું. છેલ્લાં કેટલાંક વરસો થયા તે તેમજ ખીજ કેટલીક ખીકણુ જાતનાં નાનાં જાનવરો પોતાનો વાસો આ ટેકરીનાં મથાળાં પરથી ઉઠાવી ગયલાં જણાય છે.

પક્ષીઓ.

વરસાદની મોસમ હાંધી જવા પછી પક્ષીઓનો મધુર અવાજ અહીં પાછો સરૂ થાય છે. એ પક્ષીઓમાં ઓરી-ઓલ (Oriole) અને બારબેટ (Barbet) નતનાં પક્ષીઓનો તેમજ રોબીન (Robin) અને થ્રશ (Thrush) નો ઝાડીઓ માંહેથી આવતો મીઠો અવાજ દીલને બહુ ખુશ લાગે છે.)

બીજાં કરતાં પક્ષીઓની સંખ્યા આ ટેકરી ઉપર બહુ મોટી છે, અને તેઓની ઘણી ખરી બીજાં લગભગ બધાં દેશોમાં મળી આવે છે, જ્યારે કોઈ કોઈ બીજાં તો આખી દુનિયામાં સાધારણ થઈ જાય છે. સીકાર ખાનાર પક્ષીઓમાં મોટાં કદનાં ગીધા જમીનપર કઢંગી રીતે ચાલતાં, અથવા હવામાં સમડી અને ગરૂડ પક્ષીઓ સાથે ઉડતાં ઘણીક વાર નજરે પડે છે. આ ગીધ પક્ષી જ્યારે નાનું હોય છે ત્યારે તેનો રંગ ભુરો અને ગરદન સફેદ હોય છે, પણ જેમ જેમ તે હમરે વધે છે તેમ તેમ તેનો રંગ વધારે કાળાશ પકડતો જાય છે અને પીક સફેદ થતી જાય છે, જેથી કોઈ વેળા ભુલમાં તેને કોઈ બીજું પક્ષી સમજવામાં આવે છે. ઇપસઈનડીકસ (Gyps Indicus) નામનું ભુરો અને ખુશ્મા બદ્દ રંગનાં પીછાંવાળું કદરળી-હામણું પક્ષી, તેમજ કાળી મોટી ચાંચવાળું પીળા રંગનું ગીધ જેને “સ્કેવેનજર વલ્ચર” (Scavenger Vulture) કહી કહે છે, તે પણ ઉપર કહેલાં પક્ષીઓ સાથે નજીક ખોસક ખાવા માટે ભેળાય છે. એઓમાં સીંચી સરસ એક ગીધ રાત્રી હોય છે, કે જે જ્યારે કોઈ ચીજ ખાવા માટે આવે છે ત્યારે બીજાં બધાં પક્ષીઓ નાહસી જઈ તેને માટે જગા ખાલી કરી આપે છે. આ પક્ષી ઘણી દિવસો ઉડે છે અને જ્યારે તે નજીકમાં આવે છે

ત્યારે તેનાં પીછાં ચળકતા કાળા રંગનાં, અને માથાં તથા ગરદન પર લાલ છાંટ માલમ પડે છે. વળી ધણીક જાતના સકરા જમીનપર ખોસાક શોધતા અથવા તો કોઈ બાદેર નીકળી આવેલી ટેકરીની ટાંચપર બેઠેલા જણાય છે. ગરૂડ પક્ષીમાં એક વોકેજ નામનું પક્ષી છે, જે વારંવાર કાગડાઓ સાથે કોહેલું માસ ખાતાં મળી આવે છે. એ પક્ષીઓની બીજી ધણીક જાત ટેકરી પરથી પસાર થઈ જાય છે, પણ તેઓને અરોજર તપાસી જોવાની તક કોઈને મળતી નથી. એઓમાં એક મજેદ પેટવાળુ ફરીયાઈ ગરૂડ છે, કે જે પોતાની ખુંણી ભુરા બધુ રંગની પાંખ, બીચીત્ર રંગનાં પીછાંવાળી પુછડી, અને સરેદ અરફ જેવી છાતી સાથે ખીણો માંદેલાં કરચલાં પકડતાં જણાય છે. સમડી નામનાં પક્ષી અકટોળર મહીનામાં પોતાનાં બપકાદાર પીછાં સાથે દીસે છે, પણ તેઓની સંખ્યા કાંઈ મોટી હોતી નથી. તેઓ ધણું કરી વરસાદના દહાડા દખલમાંજ વાસો કરે છે અને થડીમાંજ ફક્ત ટેકરીઓપર આવે છે. આવાં જંગલમાં ધુવડો જવલેજ દીસે છે, પણ કોઈ કોઈ વેળા તેઓની એક જાત જેને સ્ટ્રીક્સ જાવાનીકા (Strix Javanica) કરી કહે છે, તેનો સાદ સવારના પોહોરમાં પરગરો કાને આવે છે.

એક જાતનાં ચલીયાં જેને મોસ્ક સ્વોલો (Mosque swallow) કહે છે, તે કાળા ખડકોના ખાંચામાં વારે ધડીએ પોતાનો વાસો કરે છે, જ્યારે ક્રેગ માર્ટીન (Craig-martin) નામની બીજી જાત પોઈન્ટો પર ઉડતી દીસે છે અને વારંવાર તે એટલી તો નજદીક આવે છે કે તેની પુછડી પરના સરેદ છાંટા ખુણી રીતે નજરે પડે છે. કેપ્રી મુલગીડી (Capri Mulgidae) ની ફક્ત એકજ જાત માથેરાનમાં સાધારણ છે. આ જાતનાં ચલીયાંઓ સાજના

ઝઝકળાં વેળા રસ્તાની બાજુપર ચુ ચું કરતાં ઘણીક વાર
 નેવામાં આવે છે, અને તેઓના તુલક-તવેક-તવેકના અ-
 નળ નેવા સાદથી શાંત નંગલ ગાજી રહેછે. લગભગ
 આખી રાત તે એજ પ્રમાણે અવાજ કહાડયા કરે છે. મ-
 ધમાખ ખાનારાં પક્ષીઓ અંહી ઘણાં જુજ દેખાય છે. કી-
 ગરીશર નામનાં પક્ષીઓ પણ અંહી ઘણાં મળતાં નથી, પણ
 તેઓની એક જાત જે યુરોપનાં પક્ષીને મળતી આવે છે, તે
 બંદ તરફ કરતાં દેખાય છે. કુતરૂક (Kootrook) નામનું
 પીળા રંગનું પક્ષી આખો દહારો જુમ પાડયા કરે છે, અને
 કાંઈ વેળા અંદણીમાં પણ તેનો સાદ સંભળાય છે. તે ઘણું
 દરી હાંથાં જાડની ડાળીઓપર બેસી બોલ્યા કરે છે, પણ
 જ્યારે તેઓ મોટી સંખ્યામાં એકઠાં થાય છે ત્યારે તેઓનો
 સાદ બીજા બધા અવાજને ઢાંકી નાખે છે. મરધાના જેવું
 મોટા ઘોંઘાટી અવાજવાળું એક પક્ષી પણ સાધારણ છે, કે
 જેનો સાદ બે કે કાંઈ ઘણો મધુર લાગતો નથી, તો પણ
 નંગલમાં તે ઘણો ખુશ લાગે છે. પોપટ અને તેની જા-
 તનાં બીજાં પક્ષીઓ ઘણાં જવલેજ આ ટકરી ઉપર દે-
 ખાય દે છે, અને બે કદાચ મોટાં ટાળાંમાં તેઓ આવે
 છે તો તરતજ તેઓ પાછાં જતાં રહે છે. સનખરડ (Star-
 bird) ની બે કે ઘણી જાત નથી, તોપણ તેની સંખ્યા
 મોટી છે, અને એક કુલ પરથી બીજા કુલ પર મધમા-
 ખની માફક કુદકા મારતું તે હમેશાં નજરે પડે છે. તે કુ-
 લોપર વળગેલાં જીવંતુ અને તે માંહેલા મીઠા રસ ઉપર
 જીવે છે, અને જ્યારે તે ખોરાક કહાડવા માટે પોતાની
 લાંબી વળેલી ચાંચ અંદર ખોસી કુલની ડાળી પર વળગી
 રહે છે, ત્યારે તેનો દેખાવ ઘણોજ શોભાયમાન લાગે છે.
 તેઓનાં દંદ કરતાં તેઓના મોહ પમાડનારા રંગ આંખને
 બહુ ટાઢક આપે છે, જ્યારે તેઓનો અવાજ કેનેરીના

અવાજ જેવો મધુર લાગે છે. ડ્રોનગો (Drongos) નામનું પક્ષી ઝાડીઓમાં ગીત ગાતું કોઈ કોઈ વાર સંભળાય છે. તેની જાત ઘણી નાની છે, અને તેનાં પીછાં જુદા જુદા રંગનાં પણ છાતી તદ્દન સફેદ હોય છે.

માખી પકડનારાં પંખેરાંઓમાં એક અતી ખુબસુરત નાનું પ્રાણી છે, કે જે ઝાડીઓ માંહે એમથી તેમ ઉડતું ફરે છે, અને જે લાંબી પુછડીવાળાં જુલ્લજુલ્લને નામે ઓળખાય છે. મોટાં કદના નરની કલગી, માથું તથા ગરદન કાળા લીલા રંગની અને શરીરનાં પીછાં સફેદ, તથા પાંખનાં પીછાં કાળાં અને છેડેથી સફેદ અણીનાં હોય છે. તેની સફેદ પુછડી ઘણીક્યાર પંદર ઈંચ જેટલી લાંબી હોય છે, કે જેને એક ઝાડપરથી બીજાં ઝાડપર ઉડતી વેળા, અથવા જમીનપર કુદતી વખતે અજબ જેવી મુંદરતાથી તે એમ તેમ હીલવે છે. તે વારવાર તદ્દન એકલું એક ડાળીપરથી બીજી ડાળીપર સટકતું મળી આવે છે, અને જે તેની પુઠ પકડી હોય, અથવા એકી નજરે તેને જોયા કીધું હોય તો જલ્દીથી તે ગુસ્સ થઈ જાય છે. તેને સૌથી સરસ રીતે જોવાની તક જ્યારે સહવારના તે ઝરામાં નાહે છે તે વેળા મળે છે; તે કોઈ ખડક યા પથરાપર બેસતું નથી, પણ એક પળ ઝરામાં ડુબકી મારી, એક નીચી ડાળીપર ઉડી બેસે છે, અને ત્યાં પોતાનાં પીછાં ગુપ્તગુપ્ત સાફ કરે છે. જેઠ જાતીનાં ઘણાં નાનાં બમ્બાંઓનાં પીછાંનો રંગ લાલ બેસન-તના જેવો, અને ગરદન રાખોડી રંગની હોય છે, જ્યારે ફક્ત પગનો રંગ સફેદ હોય છે, અને નર જાતનીજ પુછડી ઘણી લાંબી હોય છે. મોટાં કદની માદાનો રંગ પણ એવોજ છે. જેમ જેમ એક નર પક્ષી મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તેનો રંગ વીચીત્ર થવા સાથે પુછડીનાં પીછાં પણ લાંબાં થાય છે, જેથી આ નાનું માખી પકડનાર પોતાનાં

શેઠાચમાન પીછાંના અનેક વખતે બદલાતા રંગથી અતી ખુબમુરત લાગે છે.

બીલું એક નાનું માખી પકડનાર પક્ષી કે જેની જાત પણ અતી મુદર છે, તે અહીં મોટી સંખ્યામાં જોવામાં આવે છે. એનું માથું અને ગરદન ખુબ જ બહુ રંગ ઉપર ચળકતી કાલી છાંટવાળું છે. માદા પક્ષીમાં એવી છાંટ જણાતી નથી, પણ તેનો રંગ વધારે ખુબ્બો અને પેટ તદન સફેદ હોય છે. ફ્રાંટોઇલ (Fantail) યાને પંખા જેવી પુછડીવાળું પક્ષી પણ અંહી સાધારણ છે. ચોડુંક ઉડ્યા પછી નીચે આવી પોતાની પંખા જેવી પુછડી પાહળી કરી, પાંખો નીચે નાંખી દઈ, લેહકો કરી ચાલવાની તેની રીતથી તે ધનુષકોને જાણીતું છે. કાગડાઓ તેમજ બીજાં મોટાં પક્ષીઓને મારી કહાડવાની હીમત આ પક્ષીઓમાં ધણી છે. વળી બીલું એક બહુ ગરદન અને રાતી છાતીવાળું પક્ષી પણ કોઈ કોઈ વાર જોવામાં આવે છે. તેનાં પીછાંઓમાં બહુ રંગનો દરેક ચહડતો ઉતરતો “ચેડ” હોય છે, તેમજ ભુરો, પીળો, અને રાતો રંગ પણ સાથે જોવાઈ ગયસો હોય છે. આ પક્ષી ધણું કરી એકાંત અને ચુપ જણાય છે, પણ કોઈ કોઈ વેળાએ તે ધણું મધુર રીતે ગાય છે. કદમાં અને બીજી રીતે તે વેલાતનાં રોળીન પક્ષીને ધણું મળતું આવતું હોવાથી ઇમેજે તેને થેમનોબીયા (Thamnobia) ને બદલે રોળીનનાં સાધારણ નામથીજ ઓળખે છે. થ્રસ (Thrush) નામનાં નાનાં મુદર હલકવાળાં પક્ષીઓ માથેરાનમાં જથ્થાબંધ વસે છે. બીજા પક્ષીઓની માફક વરસાદથી ડરીને તેઓ કાંઈ આ ટેકરી છોડી જતાં નથી. એથી હલકું આગરત માસનાં ભર ચોમાસામાં તેઓ કોઈ કોઈ વાર પડતાં મુરજનાં તડકાંમાં બાહેર નીકળી ભર ઉનાળાની મોસમ હોય એવી ખુશાળીથી પોતાનું ગાયન

કરે છે. અકટોળરની શરૂઆતમાં જ્યારે થોડો થોડો વર-
સાદ પડયા કરે છે, ત્યારે એક બીજાં પક્ષીની ઘુમ ગીચ ઝાં-
ડીઓમાંથી આવે છે. તે ઘેરા રંગનાં પીછાંવાળું અને માયાં
તેમજ ખભાંપર બહુ રંગની છાંટ સાથનું પક્ષી છે. જ્યારે
તેને કોઈ પણ રીતની હરકત પોંદ્ધે છે ત્યારે તે એક ચી-
ચીધારી પાડી હડી જાય છે, પણ જ્યારે તે શાંત રીતે
બેઠેલું હોય છે ત્યારે તેનું ગીત જંગલમાં ગાતાં કોઈ પ-
ક્ષીની જાણે તે ખીચ પાડતું હોય તેનું લાગે છે. મુક્ષી
રૂતુમાં ઝરાઓની નજદીકજ તે દેખાવ દે છે, અને જાણે
ગાયા શીખવાની તે થત કરતું હોય તેવો તેનો અવાજ
સાંભળનારને ધણો રમુજ લાગે છે. તેઓમાં એક બીજી
શોભાયમાન જાત છે, કે જેનો રંગ બદામી છે, અને જેની
આંખની ઉપર એક સફેદ લીટી જેવો દાપ, તેમજ ગરદન,
છાતી અને પેટના આગળા ભાગપર સફેદ નાનાં મોટાં
ઢાંભાં જણાય છે. તે પોતાની કચાર જેવી ચાંચથી ઝાળ-
ખાઈ આવે છે, અને તેનો મુંદર કકુના જેવો અવાજ ટેક-
રીના દરેક ભાગપર સંભળાય છે. તેઓ ઉમેશાં બખ્ખેની
જોડ થઈ ઉડે છે, પણ છુટાં છુટાં ઝાડપર બેસી ગીત ગાય
છે, અને તેઓની જાત લગાર બીહકણ છે. “ઘરા” નાં
જેવુંજ પણ બહુ બપકાદાર પીછાંવાળું એક બીજું પક્ષી છે
જેને ઓરીઓલ (Oriole) કહી કહે છે. તેનાં પીછાંનો
કાળો અને પીળો રંગ અતી મુંદર રીતે મળી ગયલો છે,
તેની આંખ તદન લોહી જેવી લાલ હોય છે, અને તેની
ચાંચ બધું રંગની છે. તે એક ઝાડપરથી બીજાં ઝાડપર
કુદકા મારતું સીસોળી ફાડવાના જેવો અવાજ કરે છે, અને
જમીનપર કદી પગ મેલતું નથી. તે ગરમીની રૂતુમાંજ
ટેકરી ઉપર આવે છે, અને ધણો ખરો વખત નીચેની ખી-
લોમાં કહાડે છે.

કણ્ઠતરની જાતનાં લીલાં પક્ષીઓ પણ અત્રે જોવામાં આવે છે. તેનાં પીછમાં લીલો અને બક રંગ બેળાયેલો જાણાય છે, પણ લીલો સૌથી વધારે પ્રગટ દીસે છે. તેની તળેહતું અવલોકણ કરા નજદીક, જ્યાં કોઈની આવજા ન હોય ત્યાં બેસી જોવાથી સારી રીતે કરી શકાય છે અને એકે તથા છુટસા પોઈન્ટની વચ્ચે આવેલો કરો કે જે મોટાં ઝારોથી ઢકાયેલો છે, ત્યાં તેઓ વારંવાર દીસે છે. તેઓ કદાચ જ એ યા ત્રણથી વધારેનાં ટોળાંમાં ઉડે છે અને સવારના કરા નજદીક ચોક્કસ વખતેજ તેઓ પાણી પીવા આવે છે. તેઓની ઉડવાની ઝડપ જલ્દી છે, જેથી કોઈ વાર તો તેઓનો રંગ પણ દેવો છે તે માલમ પડતું નથી.

આવી આવી જાતનાં પક્ષીઓ માથેરાનની ટેકરી પર વસે છે, જ્યારે એ વતરોગે હજી બીજી કેટલીક જાતો ત્યાં રહે છે, કે જેઓનાં અણુદીઠ રહેઠાણોને લીધે અથવા તો જેઓનાં અતીશય ઝડપવાળાં ઉડવાને લીધે તેઓની વધુ ખારીક જોળ તથા તપાસ કોઈથી કરી શકાતી નથી.

પેટે ચાલનારાં જનવરો.

આ નેહસ્ત જાતનાં પ્રાણીઓની શોધમાં કોઈજ માણસ જતું હશે, યા તેઓના ખવાસમાં કોઈજ મળતું મેળવતું હશે. જંગલમાં બીજી શોધજોળ વેળા તે નધારેલું તમારી સનમુખ નીકળી આવે છે. કાચબાની જાત ટેકરીની ઉપર ચઢી આવતી હજી મુખી જણાઈ નથી. મોટી ગલોડી નજાની આગપાસ ધણીવાર નજરે પડે છે, કે જેની લંબાઈ ચાર ફીટ જેટલી છે; અને બે કે તે કોઈ પણ રીતે ધારતી ભરું પ્રાણી નથી, તો પણ તેનો દેખાવ ઘણો બચકાર છે. બીજી નાની ગલોડી ઘેરના વરડા પર સાંરીમાં તથા રસ્તા પર મુઠાં પાંદડાં પર ચાલતી વારંવાર મળી આવે

છે. વળી સરેદ અને ભુરા પટાવાળી મલોડી ઝાડપર ચડી જતાં પણ હીસેછે. જો તેની પુક પકડી હોય છે તો અતી ઝડપથી તે ડાંખલી માંહે ભરાઈ જાય છે. દેડકાંઓ પણ કુદકાં મારતાં ઝસમોની નજીકના પાણીવાળા ખાડામાં દેખાય છે. તેઓ માંહે સડથી મોટા જેને બુલ-ફોગ (Bull-fog) કરી કહે છે, અને જેની લંબાઈ એક ફુટથી પણ મોટી કહેવાય છે, તે માસફુંગા પોર્મન્ટ તરફ જવાના રસ્તાપર એક પાણીના ખાડામાં કોઈ કોઈ વાર હીસે છે. તેની આંખો બાહર નીકળી આવેલી, શ્વેત પાલુળી અને ઘાંતો ટાળવામાં નીકળેલા જાણાય છે, જ્યારે પગનાં આંગળાં છેક અણી સુધી પાતળી ચામડીએ જોડાયેલાં હોય છે. એથી નાના દેડકાંઓ બંદ આગળ વારંવાર જુમ પાડતા સંભળાય છે. તેઓની એક બીજી જાત છે, જે પાતળી અને ઝડપ ચાલતી છે. તેઓનો રંગ જરાક ખુશ્કો હોય છે, પણ પગ અને શરીરપર ઘેરા રંગના પટા છે. પણ સૌથી વધારે ભય ઉત્પન્ન કરનારા તો ત્યાં ઉભાઈ જતા સાંપો છે, કે જેમની મુશકળ જાતો આ ટેકરી ઉપર મળી આવે છે. સાંપના ઘાંત હમેશાં તીક્ષ્ણ, અણીવાળા અને વાંકા ઉગેલા હોય છે.

આ ટેકરીપર તેઓની સંખ્યા આટલી મોટી હોવા છતાં ઈશ્વરકૃપાથી અકસ્માત અજળ જેવી રીતે જવલેજ અને છે. વધારે અજળ જેવું આ છે કે, બીજા દેશોમાં જ્યાં આવીજ જાતના સાંપ થાય છે, ત્યાં દર વરસે સંકટો માણુસો તેઓના હંખથી મરણ પામે છે. કોણ સાંપની જાત પણ અતરે ઘણી છે, અને બીજી બધી જાત કરતાં તેઓ બહુ નાશકારક હોય છે. તેવું કદ પણ મોટું હોવાથી, જ્યારે માણુસને તે હંખે છે ત્યારે તે એટલા મોટા જગ્યામાં ઝેર તેની અંદર દાખલ કરે છે, કે તે કમનસીબ માણુસ ફક્ત

અગ્રધા કલાકના અરસામાં મરણ પામે છે, બીજી એક જા-
તના સાપ જે લમાઈમાં એક કુટ અથવા ઘણામાં ઘણા ૧૬
ઇંચ મુઠીના હોય છે, તે પણ અહીં ઘણા મળી આવે છે.
તેની ચામડીનો રંગ લગભગ પીળાશય, અને ઉભા પડા
સાથ છાટવાળો છે. વગર ઝેરી આપની એક જાત જેને
ત્યાના ગ્રહેવાસીઓ “નાનતી” ને નામે ઓળખે છે, તે
વારેઘડીએ રસ્તાપરથી માધુ તરૂં રાખી એમ તેમ ચાલી
જતા દેખાય છે બીજો એક પાસેગીતા (Passerita)
નામનો સાપ ચાર શીટની લંબાઈનો હોય છે, તે ઘણો જ
ઝડપી અને જલદીથી દબ મારનારો કહે છે. તે પોતાના
લાખા તીક્ષણ દાંત છેક અદર વેર લોકી દે છે આ દાંત
ઝેરી ન હોનાથી, ઘણા ધાસ્તી ભરેલા નથી; પણ ચૂંચી
વધારે ભયકર દેખાતો સાપ તો “ડામન” નામનો છે, કે
જે આઠ શીટની લંબાઈનો, અને એક મરદના હાથની કાડી
કરતા પણ જાડાઈમાં વધારે હોય છે. ઝાડપગના સાપ પણ
અહીં સાધારણ છે, તેઓનો રંગ ધણુ કરી ઘેરો બદામી છે,
અને તેના માથા અને મોઢાપર ભુગ પડા હોય છે, જ્યારે
તેનું પેટ તદ્દન સફેદ હોય છે. તેનું માથું પોહળું અને ચપટું,
આખું મોટી, અને દાંત બાહર નીકળી આવેલા હોય છે.
એક વેળા એક તલાતી એક પોન્તિપગ કામ કરતી વેળા
જોયલા રાક્ષી સાપનો ભયભરેલો હેવાવ લઈ આવ્યો
હતો, પણ તે ફરીથી કદી દીસ્યો નહીં અને તેની હાજ-
રીની ઈધાની ફક્ત ધુળનાળા રસ્તાપગ પડેલા છાપપરથી
મળી આવી હતી આ સાપ જ મરદસ્ત મોટી પોહળાઈનો
અને આસરે ૨૦ શીટ જેટલી લંબાઈનો હતો. તળાવમાં
તગતા સાપ પણ બહુ જણાય છે, જે આપણુ તેમની આ-
ગળ જઈએ છીએ તો તે તરત ડુબકી મારે છે, અને કેટ-
લોક વખત તુલીક ઉપર આવના નથી મુનીર (Munnir)

નામના સાંપથી લોકો પુષ્કળ ડરે છે; તેનો દંખ પહોળાં
ઝેરી છે અને તે માણસને તત્કાળ મારી નાંખે છે. બીજો
એક ઝેરી સાંપ જેને પીત-પાઈપર (Pit-Piper) કહે છે
તેનો રંગ તદ્દન લીલો છે અને લંબાઈમાં એક ફુટ જેટલો છે.
તે ઝાડોમાં તથા ઘાસમાં વારંવાર છુપાઈ બેસે છે. ત્યાંના
દેશીઓ સાંપનાં ઝેર માટે ધનુષક ઇલાજો જતાવે છે, પણ
તેઓમાંનો કોઈ પણ ફતેહમંદ નીવડેલો તથા કારગત જ-
ણુતો નથી. આ ઝેરની અસર એટલી ખરાબ છે કે ખ-
રાબમાં ખરાબ કોલેરાની માફક એક વખત તે ઝેર શરી-
રમાં પેવરા થયું કે પછી મોત શીવાય છુટકો થતો નથી.

કરચણ તથા કરોળીઆની જાતનાં જનવરો.

વરસાદ પછી તેમજ અગાઉ, જ્યો અંહી પુષ્કળ નીકળી
આવે છે. તે માણસ તેમજ પ્રાણીઓપર હુમલો કરી તે-
મનું લોહી સુસી કઢાડે છે, અને ઘોડાનાં ઘૂંટણુ અને ના-
કના નસકોરાંમાં તેઓનો હુમલો ને હુમલો એકઠો થ-
યેલો કોઈવાર મળી આવે છે. ઝાડપર ફૂલ અને ફૂલની
શોધમાં જતાં તે પગપર વીંટળાઈ જાય છે અને લાંબાં પા-
સમાંથી પસાર થતાં ઘોડાના પગને પણ તે વળગે છે, જેથી
તે બાપડાના બચાવ માટે તાર અથવા તમાકુનો રસ તેને
પગે લગાડવો પડે છે. કરચણાં પણ અહીં ઘણાં મળી આવે
છે; તે ઝીણા ખડકપર જ્યારે ઝરો વહે છે ત્યારે ચઢી આવે છે
અને જ્યાંસુધી જમીનમાં લીનાસ હોય છે ત્યાંસુધી તે
અદર દટાઈ રહે છે. કેટલાંક મોટાં પક્ષીઓનો તે માનીતો
ખોરાક છે, અને ઘણાંક પાક્કાડી લોકો તેને પકડવા માટે
નળા આગળની જમીન ખણે છે અને ત્યાંથી તેને પકડી
ઘેર લઈ જઈ ઘણાં હોંશથી પકાવી ખાય છે. વીધુંની જાત

ધણુક મોટા પથ્થર માંદેથી મળી આવે છે. પેટેલા ભારી વરસાદ પછી તેઓની સંખ્યા ઓટલી બધી તો વધી જાય છે કે દરેક ઘરમાં તે બહુ ધાસ્તી ભર્યું જનાવર થઈ પડે છે. તેઓમાં કોઈ કોઈની લંબાઈ ૧૦ થી ૧૨ ઇંચ જેટલી હોય છે, અને આવાં રાક્ષી કદવાળાઓના આગળના કાંટા કરચલાં જેવાજ છે, જ્યારે તેઓનાં બદનપરના લાંબા હિભા બાહ્ય તેઓનાં બેરોળપણુમાં વધારો કરે છે. આ જાત રંગે તાદન કાળી હોય છે, પણ એક નાની જાત જેના પગ, પુછડી, તથા કાંટાનો રંગ તળના જેવો અને શરીર ભુરા રંગનું હોય છે, તેનો દંખ કાળી જાત કરતાં પણ વધારે ખરાબ કહેવાય છે. તેઓના દંખ હાણીકારક જવલેજ નીવડે છે, પણ તેથી દુઃખ ધણુંજ જખરદસ્ત ઉત્પન્ન થાય છે. આ દંખ ઉપર કલોરોફોરમ અથવા ઇપેકેકુઆના લગાડયાથી ફરક પડે છે.*

કરોળીઆ જે જોવામાં આવે છે તે ઘણું કરી મટાકાંની દેવાળની ફાટમાં વસે છે, અને વળી એક બીજી જાત પણ છે, કે જેનાં મોટાં જાળાં રસ્તાની બાજુએ વણેલાં વારંવાર નજરે પડે છે. લાંબા શરીરવાળા પાપુલીના કરોળીઆ બંદ નજદીક મળી આવે છે, જ્યારે લાંબા પગવાળા બીજા કરોળીઆઓ દરેક બંધણામાં દોલીયાની કુરતીન અને કેવાલપર હમેશાં બેઠેલા જોવામાં આવે છે.

* વળી એ દંખ ઉપર કરોસીન તેલ લગાડયાથી પણ ફાયદો થાય છે જેના કાળજા દાલ જાણવામાં આવ્યા છે.

માથેરાનમાં ક્યા ક્યા બંગલા તથા દુકાનો છે
તેનાં નામો—ક્યાં આવેલા છે તે ઠેકાણાં
તથા તેમના ધણીનાં નામો.

બંગલાનું નામ.	બંધાવ્યો ક્યાં.	માલિક.
કેરટલ હીલ.	ચોક હીલ	જમશેદજી ન. વાતા.
ચેરડાઇસ લોડજ.	એલેક્ઝાંડ્રા હીલ.	ડાકટર કેલાહ.
ખી બાઇક.	"	{ મીસીસ. એલીસ આર ગ્રેમ.
વાલેસની કુંઠ	"	વાલેસની કુંઠ
કેલાહ હાઉસ.	ચોક હીલ.	સાંવારામ નારાયણ.
મંગળદાસ હાઉસ. અથવા ફાઉન્ટેનલોડજ.	{ બંકની દક્ષિણ બાજુ.	{ ત્રિભુવનદાસ મંગળ- દાસ નયુલાઇ.
ગોમસ બંગલો.	"	{ રસતમજી નાનામાઇ. બે. જીજીમાઇ.
રાકડેલ. (પીન્ટાનું હોટલ)	{ સેન્ટર વેલી.	બે. એક્સ પીન્ટો.
હરમીટજ.		સીસ્ટરસ મુખીરીયર.
રેડ લેડસ.	એલફ્રીડસ્ટન હીલ.	કા. હીન. એલનવાલા
રગબી હોટલ.	થર્થ પ્લેટા.	સો. બે. બેન્ડ સન્સ.
ચોકરસ બંગલો અથ- વા સી બુ	"	લેકજ ડેવીડ સામુન.
ફકોટસ બંગલો.	"	સીલાસ ઇ. સામુન.
માલેટસ હાઉસ અથ- વા સ્ટોનહેનજ.	"	એસ. ડી સામુન.
ગોમસ બંગલો. રગબી હોટલસાથે જોડેલો છે.	"	સો. બે. બેન્ડ સન્સ.
ધી ચેનજ.	"	{ એલેરાનજી રસતમજી દલાલ તથા બે. ર. દ.
ધી માઉન્ટ.	"	{ મુખીન્ટેન્ડનું રેલવા- નું મથક.
ધી ચરચ (યુરોપીયન.)	"	પબલીક પ્રાપરી.
રતરનસ હાઉસ.	"	બે. એક્સ પીન્ટો.
ધી સાથેટ.	મારબર્ટ હીલ.	સો. કા. મોરી.

સેન્ડસ બંગલો અથવા ન્યુટનસ બંગલો.	} અલેક્ઝાંદ્રા હીલ.	સોરાં ફસાં ખટલ.
રોઝ કોટિંગ.	" "	ફીરોઝ મેં મેહેતા.
તેરેસ કોટિંગ.	" "	ફીરોઝ મેં મેહેતા.
ફોરેસ્ટ હોડિંગ.	બંડની ઉત્તર બાજુએ.	વસનજી ત્રીકમજી.
બીહાર્થ અથવા કા- ફરડસ બંગલો.	} ચર્ચ હીલ.	રોખર્થસા બીન ખલીફા.
ઈર્વિ હોડિંગ.	હુઈસા પોઈટ.	કાવસજી માં રોક.
રેટાન હાઉસ.	" "	સીસટરસ સુપીરીયર.
દીપ રોક.	બંડની ઉત્તર બાજુ.	{ માણેકબાઈ ફરદુનજી મેં બનાજી.
લડલેડસ અથવા લી- કસ બંગલો.	} પોરક્યુપાઈન પોઈટ.	હાજી મહમદં જુસં
કોક્સનસ બંગલો.	સેનતર વેલી.	{ કલ્યાણદાસ મોહન- દાસ.
લીન્થ બંગલો.	ચર્ચ હીલ.	મહમદઅલી રોગે.
મેરાયા કોટિંગ.	સેનતર વેલી.	{ રહીમતુલા મહમદ સ- યાની.
પારખલ હાઉસ.	" "	{ દુરમહમદ જેરાજ- ભાઈ પીરભાઈ.
એલફીનરટન હોડિંગ.	એલફીનરટન હીલ.	જેમ્સ કીક્સન.
રાજસ્થાન.	હાઈ પોઈટ.	{ નવરોજજી નસરવા- નજી વાહબ્યા.
માલકુંગા હાઉસ.	પોરક્યુપાઈન પોઈટ.	અં ફં સોલીસીટર.
સ્પ્રીંગ હાઉસ.	ચર્ચ હીલ.	કાવસજી કેં પાટક.
હીલ હાઉસ.	" "	{ ભવભાઈ અરદેશર રોક.
કેરનમોર, ગ્રીન્સ અ- થવા ચેપલેનસ.	} હુઈસા પોઈટ.	બદરદીન તથયબજી.
કેગીબરન.	હાઈ પોઈટ.	દાં હોં દુબાસ.
ધી ફોક્સી અથવા બોમબે ન્યુ.	} ચર્ચ હીલ.	{ માણેકબાઈ ફં મેં બનાજી.
ધી વીલડરનેસ.	સેનટર વેલી.	રોખમહમદ કુતેઅલી.
બંડ સાઈડ.	" "	જેં મેહલેગન.
કેપ્રેરા હાઉસ.	" "	ડીં બીં ફેલોઝ.

બેલા વીરતા.	એકો પોષ્ટ.	૧૦ ૨૦ વાહ્યા.
રાત્રેરીઓ હાઉસ.	સેનટર વેલી.	આગા અલીશાહ.
પીનટો હોટેલ.	"	બે. એકસ પીનટો.
કચેરનડન હોટેલ.	"	પી. પી. ડી સોજા.
બેનેડિક્ટ લોડજ.	ચોક હીલ.	{ ૬૦ હોં કમીસરય- વાલા.
ગારબરટ હોલ.	ગારબરટ હીલ.	૩૦ હોં દુબાશ.
ચોક હોલ.	ચોક હીલ.	બદરૂદીન તઈયબજી.
ફોરનસ હાઉસ.	"	કરીમભાઈ ઈબ્રાહીમ.
મેરી લોડજ.	સેનટર વેલી.	ઈં ક્રીબોરન.
આરનોલ્ડ લોડજ.	"	૬૦ ૧૦ પટેલ.
વિષ્ટોરિયા હોટેલ.	"	૭૦ બીં ગોમસ.
સની સાર્થડ.	"	૭. બી. ગોમસ.
અલાહીન લોડજ.	"	રહીમભાઈ અલાહીન.
ફર્નલ્ડ (જુનીતારઆરીસ) એલફીનરટન હીલ.		ડાકટર માં આદરજી.
એનવીલ હોટેલ.	એલફીન્સટન હીલ.	એસફી કુંડા
બાર હાઉસ.	બંડની ઉત્તર બાજુ.	૬૦ ધં પેસવનજી.
ફેટહાઉસ અથવા ધન- બાઈ લોડજ.	{ સેનટર વેલી. દવા- ખાનાની સામે.	{ ધનબાઈજી ધનજીભાઈ નસરવાનજી કામા.
ગ્રોસપેક્ટ હીલ અથ- વા પ્લે બ્રાઉડ.	{ બંડની ઉત્તર બાજુ.	પબલીક વર્ક્સ ડીપાર્ટમેન્ટ.
વાહ્યા હાઉસ.	ચોક હીલ.	{ મેહેરબાઈ આરદેશર હોં વાહ્યા.
બંડરલ્ડ.	"	બરદીસ બરડલુડ.
મેનડીસ હાઉસ.	"	ડાકટર એફ મેનડીસ.
ધી દેલ.	સેનટર વેલી.	ફરામજી દોરાબજી.
કીડી લોડજ.	"	{ પીરોજબાઈ માણેક- જી હોં કમીસરય- વાલા.
ફલીટલ્ડ.	ચોક પોષ્ટ.	{ લક્ષ્મીબાઈ ધોંડીરાજ વીનાયક.
રાજ હીલ.	ચર્ચ હીલ.	કરનલ કુલર.
સેનીટરીયમ.	ચોક પ્લેટા	{ આનરરી સેક્રેટરી રફા- દીસ આરફનેજ.

દેવલ પરાધી થઈને નારેલના રસ્તાપર આવેલી ટપા-

લની પેટી.	૨	૦	૦
સાત માઈલનો પથર છે લાંમુધી... ..	૦	૩	૩
કીડુયા જરા (ફસતુરી આગળ.)... ..	૨	૦	૧૦
* કીડુયા જરાથી મોટી બનર.	૧	૩	૧૦
૭ માઈલનો પથર છે લાંમુધી.	૦	૫	૦

દેવલ ન્યાં * આ પ્રમાણેની નીશાની મેલી છે તેનો તફાવત મુ-
ખીન્ટેન્ડેન્ટની આફીસથી નહીં પણ ત્યાં આપેલ ઠેકાણેથી છે એક
ફરલોંગના ૨૨૦ વાર, તથા એક પોલના સાડાપાંચ વાર સમજવા.

હોતેલો.

માથેરાનમાં બધાં મળી છ હોતેલો આવેલાં છે, જેઓ
ચેનવીલ, પીન્તો, રગળી, કલેરેનડન, વીકટોરીયા, અને આલ-
બરટ વીકટર હોતેલને નામે ઓળખાય છે. આ માહેલાં પે-
હેલાં ચાર ઈંગ્લેન્ડનાં અને બાકીનાં બે ફેશીઓ માટે છે.
યુરોપીયન હોતેલમાં દર માણસ દીઠ દારૂ વગર પાંચ
રૂપ્યા લે છે, જ્યારે બાકીનું પારસી હોતેલ વીકટોરીયા ફક્ત
પારસીઓને જ દાખલ કરે છે, ત્યાં દર માણસ દીઠ ત્રણ રૂપ્યા
લે છે. ગરમીની રૂતમાં આ હોતેલોનો બહુ લાભ લેવાય છે,
અને મે માસમાં તો તેઓ ચીકાર ભરાઈ જાય છે. પારસીઓનું
બાકીનું વીકટોરીયા હોતેલ કે જેને હજી સ્થાપ્યાને છ
વરસ થયાં છે તેટલામાં તે ઘણી સારી રીતે મચી ગયું છે.
વરસની બેઠ મોસમમાં તે ચીકાર ભરાઈ જાય છે અને મે
માસમાં તો એટલી ધમાલ પડે છે કે હોતેલના ઝોરડા સ-
ધળા ભરાઈ જવાથી બાહર કમપાઉન્ડમાં તંબુ મારવાની
ફરજ પડે છે. આ હોતેલ ખરેખર પારસીઓની મોટી
ખુટ પુરી પાડે છે, કારણ કે જ્યારે તેની હૈયાતી ન હતી
ત્યારે જરૂરની વેળા પારસીઓને 'કલેરેનડન' અને તે વેળાનું

‘હોપહોલ’ કે જેઓ બેજ-ફક્ત દેશીઓને લેતાં હતાં, ત્યાં ઉતરતું પડતું હતું, પણ ત્યાં કાંઈ તેઓને ઇંગ્રેજોની સાથે ‘તાબલ ડે હોલ’ પર ખાવા દેવામાં આવતા ન હતા. આ બીકટોરીયા હોતેલ સ્થાપનાર ત્યાંની યુરોપ શાપ રાખનાર મીં શાપુરજી નવરોજી છે. પણ છેલ્લી બે સીઝન વેળા તે મીં અરહેસર નવરોજી લારડના અખત્યારમાં હતું કે જેઓની અછી મેનીજથી લોકો બહુ રાજી થયા હતા. પણ આ અરસામાં તેઓને બરોબર પરવડતું ન હોવાથી તે પાછું મીં શાપુરજીને સ્વાધીન થયું છે. આ હોતેલમાં બળી ફ્રીલી માટે જે જેઇયે તો બુદી હેલાયદી જગા પણ આપવામાં આવે છે, અને તેઓને દરેક રીતે સગવડ કરી આપવાને મીં શાપુરજી પોતાથી બનતી મહેનત લે છે.

આલખરત વીકતર હોતેલ કે જેનો માલેક મીં ઇબરામ નામનો એક મુસલમાન છે, ત્યાં પણ હાલ દેશીઓની સારી સંખ્યા એકઠી થાય છે. આ હોતેલ પણ ઘણી સારી જગા ઉપર આવેલું છે, અને ત્યાં પણ ગઈ મોસમમાં ઘણાં સારાં આસામીઓ રહી ગયાં હતાં. આ હોતેલમાં પાર-સીઓ ઉપરાંત ખીજી જાતવાળા દેશીઓને દાખલ કરે છે.

હાલના સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ ડાક્ટર જે. એસ. વીલકીન્સે
કરેલો બહુ સંતોષકારક સુધારો.

તોનબેનમાં થયેલો ફેરફાર-ટેકડી ઉપર હવા ખાવા આવનારાઓને તોનબેનનો દર બહુ ભારી પડવાથી ડાક્ટર વીલકીન્સ તેને કોઇપણ રીતે ઓછો કરી લોકોને સગવડ કરી આપવાને બહુ ઈતેબર હતો, જે ઉપરથી તેનો એક મીં વોલેસ નામનો દોસ્ત જે મુંબઈની ગ્રામવે કમ્પનીનો ઈજનેર છે, તેની મહેરબાની અને બાહોશીથી હાલની હાલકી અને બહુ સગવડ ભરેલી તોનબેન જે ‘વોલેસ ચેર’ને

નામે ઝોળખાય છે, તે બનાવવામાં આવી. જુની તોનલે-
નનું વજન કાંઈપણ ભાર વગર ૮૦ થી ૧૪૦ રતલ જેટલું
હતું, ત્યારે આ નવીનું વજન ફક્ત ૩૦ રતલ છે. વળી
આ હલકી ખુરસી ઉચકી જવાનું ભારું પણ આઠ રૂપ્યા
પરથી ઝોણું કરી સાડાપાંચ રૂપ્યા કર્યું છે, અને તેને
નારેલથી લાવવા માટે ફક્ત છ માણસોનીજ ગરજ પડે છે.

નારેલ અને માથેરાન વચ્ચેની સ્તીમ ત્રામ-નારેલ અને
માથેરાનની વચ્ચે સ્તીમ ત્રામ કરવાની યુક્તિઓ આજ કે-
ટલાંક વરસો થયાં કરવામાં આવી છે, પણ હજી સુધી તેનું
કાંઈ સેવટ આવેલું દીસ્તું નથી, જો કે આ વરસ તે માટેની
હીલચાલ વધારે પક્ષા પાયાપર કરવામાં આવી છે. મી. ૦
એન. ૦ એન. ૦ વાહડીયાએ એ માટે એક પ્લાન પણ ધડી
કહાડ્યો છે, જે ઉપરથી એવું દીસે છે કે માઉન્ટ બેરી
આગળથી નીચે ઉતરતી ટેકડી ઉપરથી આ ત્રામને ચલા-
વવામાં આવે; આ વિશે સઘળું તૈયાર કરી સરકાર ઉપર
મોકલી આપવામાં આવ્યું છે. જી. આઈ. પી. રેલવેવાળાઓ
નારેલ અને બીકતોરીયા તરમીનસ સ્તેશન વચ્ચે કેટલીક
ફાસ્ટ ટ્રેનો ચલાવવાને કબજા પણ થયા છે અને તેથી જો
એવું કાંઈ બની શકે તો મુંબઈથી માથેરાનની ટેકડી ઉપર
જતાં એ દલાકથી વધુ થાય નહીં; પણ સાંભળવા પ્રમાણે
આ યુક્તિની તરફેણમાં ઝાઝાં મત પડેલાં જણાયાં નથી.

અલબત્ત ત્રામ ચવાથી લોકોની આવજાવ ઘણી રોહલ
અને સસ્તી થાય એમાં કાંઈ શક નહીં, પણ બીજી રીતે
જોતાં ફાપદાને બદલે કેટલીક અડચણો ચવાનો સંભવ ર-
હે છે. હાલ ત્રામ વગરજ લોકોની આવજાવ એટલી તો
વધી ગઈ છે કે બંગલાઓ, ટકુઓ તેમજ તોનલેનો ઉ-
પર તુટાતુટ પડે છે, અને એ માર્ગમાં પાણીની તેમજ કે-
ટલીક ખાધ ખોરાકોની યુમાયુમ પડી રહે છે, ત્યારે જો

એવી સેહેલાઈથી જવા આવવાનું બને તો કેટલી ખીછ અડચણો ચોસવી પડે તે વીચારવું સેહેલ છે.

ટકુઓની તંદરોસ્ત હાલત—ટકુઓને સારી સ્થિતિમાં લાવવાનું માન ખચ્ચીતજ ત્યાંના લલા સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટને ધટે છે. સૌથી સરસ ટકુ રાખનારને ઈનામની લાલચ આપ્યાથી તેઓની સારી જતન લેવામાં આવેછે અને ખોરાક પણ તેઓને પુરતો મલેછે. આ ઈનામ આપવાનું ગયા સાલથી શરૂ થયું છે, અને તેથી કરી આ ગરીબ ખીચારાં મુગાં જનવરો કે જેઓ ઉપર દેખાઈતી રીતે ધાતકીપણું કોઈ કોઈ વાર શુભરવામાં આવતું હતું, તે દુર થયું છે અને ખરેખર તેઓના આશીર્વાદ આ ધારો કહાડનાર માયાળુ પ્રહસ્યને મળતા હશે. દરેક ઘોડાના ધણીને એક ટીકીટ આપેલી હોય છે, કે જેની ઉપર ભાડાંના દર ખુલ્લી રીતે છાપેલા છે. આ શુભ નેમમાં લોકો તરફથી મદદ અને ઉત્તેજણની ખરી જરૂર છે. વળી “તોલ હાઉસ” આગળ એક માણસને રાખવામાં આવ્યો છે, કે ખરાબ હાલતવાળા ટકુઓને આવતાં જતાં અટકાવવા અને કોઈપણ ટકુને ૨૪ કલાકમાં એકથી વધુ વાર ટેકડીપરથી ઉતારે या અહડાવે નહીં તેની પુરતી તપાસ રાખવી.

‘ચોક પ્લેતો’ નજદીક હમણાં એક નવી ‘રાઈડ’ કરવાની જગા કરવામાં આવી છે, કે જેની ઉપર રૂ ૧૦૦ નો ખર્ચ બેઠો છે. પોતાના ટકુઓને સારી કસરત આપવાને તથા જેઓ એકાંતમાં ‘રાઈડ’ કરવાને ઇચ્છતાં હશે તેઓ માટે આ જગા ધણી સારી છે. તે ઘેરાવામાં ફક્ત અરધો માઈલ છે, કારણકે તેની આસપાસની જગા કંઠગી હોવાથી તેને વધારવાને બની શક્યું નથી.

ત્રેનવીલ હોતેલ અને છમખાના પરથી થઈ જે ચોકનો રસ્તો નારેલ જાયછે અને જે ખીસમાર હાલતમાં પડેલો

હતો, તેને આપણા સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે સારી સ્થિતિમાં આણ્યો છે, અને અગાઉના કરતાં તદ્દન જુદાજ 'પ્રીનસીપલ' પર બાંધવામાં આવેલો. આ આખો રસ્તો આવતા અકટોબર માસ સુધીમાં તૈયાર થઈ રહેશે એવી આશા છે.

પાણી વધારે સારી રીતે પુરું પાડવાની નવી યોજના—
માથેરાનમાં પાણી વધારે સારી રીતે પુરું પાડવા માટે એક નવી યોજના હાથમાં આવી છે. તે એવી રીતે કે, એક મોટી ટાંકી ચર્ચ પ્લેસે ઉપર બાંધવી કે જેની અંદર ૨૦૦ ઇંચ જેટલું વરસાદનું પાણી ઝીલાઈ રહે. અને વળી એવી સુચના થઈ છે કે, મુખ્ય રસ્તાઓ પર ચાર મોટા નલો ખોડવા અને તેની સાથે નળીઓ જોડી બંગલાઓમાં પાણી પુરું પાડવું. આથી ખચ્ચીત લોકોને પુશકળ ફાયદો થશે, કારણ કે પાણીના દુકાળની દર સાલ માથેરાનમાં બહુ ધ્રુમ પડે છે, અને લોકોનાં બધાં ખાતર આ યોજના અમલમાં લાવનાર ડાક્ટર વીલકીન્સને એ થોડું માનપુર્વક નથી. જાનવરો માટે પણ પાણી પીવાની એક જગા બજારની વચ્ચે કરવામાં આવશે, કે જેનું પાણી મોટી ટાંકી-માંથી નળની મારફતે પુરું પાડવામાં આવશે, અને બજારનાં લોકોને પણ તે માંહેથી પાણી મફત લેવા દેવામાં આવશે.

માથેરાનની લાઇબ્રરી જે પોસ્ટ આશીસની પાસે આવેલી છે, તેની હાલત અગાઉના કરતાં કાંઈક સુધરેલી લેવામાં આવેલો; જો કે તેને વધારે સારી સ્થિતિમાં લાવવા માટે ફંડની તેમજ નવી જાતની બોપડીઓની ધણી જરૂર છે. કોઈ સખી ગ્રહસ્થ એ કામ માથે ઉઠાવી તેને માટે એક જુદી જગા બંધાવી આગે તો બેશક તેને સારા પાયા પર થઈ જતાં વિલંબ લાગે નહીં. ત્યાં રોજનાં ન્યુસપેપર તેમજ વેલાતનાં અઠવાડીક પત્રો પણ જેઓ ધરાક

હોય તેઓને વાંચવાને મળે છે. આખી સીઝનનાં દરેક ધ-
રાક પાસે પાંચ રૂપ્યા લેવામાં આવે છે.

માથેરાનનું જીમખાનું બહુ સરસ રીતે ચલાવવામાં આ-
વે છે અને તેની દેખરેખ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટના હાથમાં છે અને
તેને તેની શ્રી બહુ ઓછી દોવા છતાં તેમાં સારી કમાની
થાય છે. ત્યાં ધણીક મુંદર 'તેનીસ કોર્ટ' બનાવેલી છે,
જેમાં કેટલીક સવારના રમવા માટે મોટાં ઝાડના છાયા હે-
ઠળ કરેલી છે, બ્યારે બીજીઓ સાંજની વેળા રમવાને માટે
રાખેલી છે. ત્યાં એક તંત્રુ મારેલો છે, જેની અંદર, તેમજ
બાહર બાકો ગોઠવેલા છે. ફક્ત આ માંડે એટલુંજ દલ-
ગીરી ભર્યું છે કે, ઇંગ્રેજો શીવાય ત્યાં કોઈ પણ દેશીઓને
રમવા જવા દેતા નથી; તેને પારસીઓએ પોતા માટે ગયે
સાલ કલેરેનડન હોતેલની સામેનાં મેદાનમાં એક 'તેનીસ
કોર્ટ' ઉભી કરી હતી.

હવે આ ઉપલા સઘલા સુધારા પરથી આપણે જોઈ શક્યે
છીએ કે, ડાક્ટર વીલકીન્સ કેવા ખંતીપણું અને જાતી મે-
હેનતથી, માથેરાનને જેમ અને તેમ મુંદર અને ત્યાં જનારા
શોખીનેાને વધારે મજાદ આપનાઈ કરવાને પોતાથી બનતું
કરે છે. તે માથેરાનનો ડાક્ટર, મેજિસ્ટ્રેટ, લાઈબ્રેરીયન,
અને ત્રેઝરર પણ એકી વખતે કહેવાઈ શકાય. વારંવાર
દરેક ગરીબ માણસોની જીવ વગરની ફરયાદ સાંભળતાં
તેને કદાજો પણ ઉપજતો હશે, અને દરેક જણને રાજી
રાખવું ન બની શકે એવું છે, તોપણ ડાક્ટર વીલકીન્સ
તેમજ તેની ભત્રી બાનું દરેક જણ સાથે ધણી માયાથી
વર્તે છે. દર ત્રણ ત્રણ વરસે સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટની બદલી
ચલાયી, ધણી અફસોસની વાત છે કે આવા ભલા અમલ-
દારોને બદલે નવા આવ્યાથી કામ આગળ વધતું અટકે છે.
ડાક્ટર વીલકીન્સ જે હજી તો ગયેજ સાલ માથેરાનમાં
આવ્યો છે, તે પોતાનો વખત પુરો થાય તે આગમન

લોકોનાં બહાં ખાતર ખીલે ધણેક જોઈતો સુધારો કરી માથેરાનને વધારે-રોણુકદાર બનાવવાને, પોતાથી બનતું કરશે એવી આશા છે.

મરીન બતેલીયનનું બેંડ પણ એક પખવાડીનું તલીક લોકોને ગમત આપવાને ગયે સાત તેમજ આ સાલના મે માસમાં ત્યાં હાજર હતું. આ બેંડનો ખરચ પુરો પાડવા માટે લોકોમાં ઉધરાણું કરવામાં આવેલું. એ ઉપરાંત ત્યાં થતી ઘોડાની સરતો અને 'સ્પોર્ટ્સ' થી લોકોને પુરતી ગમત મળે છે. પણ સૌથી ન ધારેલો એક બનાવ જે ગયે વરસે બન્યો અને જેથી આખું માથેરાન હળીમળી રહ્યું હતું, તે મુંબઈની જાણીતી મીં બાલીવાળાની વીક્ટોરીયા નાટક મંડળીનું ત્યાં જઈ પુગવું હતું. તેઓ માટે એક તંબુ રોમન કેથલીકના દેવલની પાસેની ખાલી જગાપર મારવામાં આવ્યો હતો અને તે માટેની સઘળી સગવડ ડાકટર વીલકીન્સે તેઓને કરી આપી હતી. તેઓ ત્રણ દીવસ ત્યાં રહ્યા હતા અને જે વેળા પરચુટણ કેટલાક ખેલો કરી લોકોને અત્યંત ગમત આપી તેઓ મુંબઈ પાછા ફર્યા હતા. આ ખેલની સઘળી કમાઈ મિં બાલીવાળા પોતાનાં હમેશનાં સખી દીવ પ્રમાણે ત્યાંજ ઉધોગમાં લેવાને આપી આવ્યા હતા, અને જે રકમમાંથી ત્યાંની દરેક પેઈન્ટપર ધાકેલા લોકોને ખેસવા માટે અકેક બાજત મીં બાલીવાળાનાં નામે મુકવામાં આવ્યો હતો.

નારેલ અને માથેરાન વચ્ચેની સ્તીમ ત્રામવે માટે જે આગલા ભાગ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે તે યોજના નામદાર સરકાર અને મીં.વાહાડયા વચ્ચે બહોજસ્ત નહીં થઈ શક્યાથી, આ પુસ્તક સમાપ્ત કરતી વખતે માંડી વાળવામાં આવી છે.

